

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajziková, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejíček, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Jozef Ružička,
Ján Sabol, Elena Smiešková,
Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 10 — ČÍSLO 5

OBSAH

BUZÁSSYOVÁ, K.: Ako vznikajú nové slová	129
MLACEK, J.: Vlastnosti frazeo- logizmu a ich terminologická platnosť	134
SABOL, J.: Prozodická stavba slovenského slova	141
KRÁĽ, Ā.: Spoluhlásky [x — γ — h]	145
ORAVEC, J.: Partitívny genitív	149
HABOVŠTIĀK, A.: Sémantická motivácia názvov paprade .	155
Názvoslovie evidencie nehnu- tefností	159

Rozličnosti

Geografické názvy typu Pohro- nie. K. Palkovič	174
Ako sa skloňuje názov čistlace- ho prostriedku Jar? E. Smiešková	174
Španielske slová v slovenčine. L. Trup	174

Správy a posudky

Významná konferencia o teórii spisovného jazyka. I. Masár	176
Hodnotenie javiskovej reči vo Zvolene. G. Horák	178
Nový slovník matematickej ter- minológie. J. Horecký	181
Dobre pripravená publikácia V. Betáková	182
Záslužné dielo. M. Považaj	185

Spytovali ste sa

Mená tyu <i>Radovan</i> a <i>Zlatica</i> . K. Palkovič	187
Výskum a prískum. J. Ka- čala	188
Horný úvrat, či horná úvrat? M. Považaj	189
Čo je to INSTANT? E. Rísová	189
Priezvisko Brodziansky. M. Majtán	190

Ako vznikajú nové slová

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Pre súčasnú marxisticky orientovanú jazykovedu je skúmanie jazyka v úzkej spätosti so spoločnosťou prirodzenou vecou. Súčasťou tohto skúmania je aj sledovanie rozvoja slovnej zásoby z hľadiska spoločenských pomenovacích potrieb, skúmanie vzniku nových pomenovaní. Vznik nových pomenovaní súvisí priamo so vznikom nových skutočností, ktoré treba pomenovať, ale aj so zmeneným postojom k existujúcim spoločenským javom. Nové slová vznikajú aj z potreby umelcov a publicistov vyjadrovať sa pôsobivo a originálne. Neologizmy sú teda nové slová, ktorých vznik vyvolali nové potreby politického a spoločenského života, nové vedecké objavy, ale aj nové vyjadrovacie potreby autorov textov umeleckého a publicistického štýlu. Keďže s prudkým rozvojom spoločnosti rastú i pomenovacie potreby, a teda aj počet a rozmanitosť nových pomenovaní, nových slov, výskum nových slov a ich začleňovanie do slovnej zásoby nemožno redukovať iba na registráciu nových pomenovacích jednotiek. Treba vypracovať ucelenú teóriu o neologizmoch, ktorej predpokladom je sústavné sledovanie živých slovotvorných procesov, sledovanie toho, ako sa pod vplyvom vyjadrovacích potrieb spoločnosti isté typy tvorenia slov prepracúvajú, aký je vzájomný pomer jednotlivých slovotvorných typov z hľadiska konkrétneho utvárania nových odvodenín.

Kým u nás dosiaľ chýba sústavnejší záujem o živé slovotvorné procesy (a preto ho chceme týmto článkom podnietiť), v Sovietskom zväze je tento záujem mimoriadne veľký. V Ústave ruského jazyka AV ZSSR i na viacerých univerzitách vychádza séria zborníkov venova-

ných analýze slovotvorných procesov prebiehajúcich v spisovnej ruštine aj v nespisovných útvaroch v najnovšej súčasnosti. Zaujímavou a širokému okruhu čitateľov prístupnou formou hovorí o neologizmoch pútavá knižka V. V. Lopatina *Roždenije slova* (Zrod slova), ktorá vyšla r. 1973 vo vedecko-popularizačnej sérii vydavateľstva Nauka.

Prínosom sovietskej jazykovedy k riešeniu nových slov, ktorý možno vidieť aj v knižke *Roždenije slova*, je úsilie nájsť presné pojmové i terminologické vymedzenie jednotlivých typov nových slov na základe kritérií vystihujúcich podstatu ich fungovania a štruktúrnej utvorenosti. Za základné kritérium triedenia nových slov sa pokladá príslušnosť nových slov k jazyku alebo k reči. Rozlišovanie jazyka a reči (v jazykovede sa toto rozlišovanie vo všeobecnosti prijíma) umožňuje rozdeliť nové slová na neologizmy, ktoré sú súčasťou jazyka ako súhrnu 'komunikačných prostriedkov patriacich v istej vývinovej etape celému jazykovému spoločenstvu, a na príležitostné čiže okázálne slová, ktoré sú súčasťou reči — konkrétnej činnosti hovoriaceho. Toto základné triedenie sa uplatňuje aj v knižke V. V. Lopatina, ktorá má okrem úvodu obsahujúceho stručný výklad základných slovotvorných pojmov dve väčšie kapitoly. Jedna je venovaná neologizmom, druhá okázálnym slovám.

Neologizmy vymedzuje V. V. Lopatin ako nové slová, ktoré sa ustálili v jazyku na pomenovanie nových pojmov z oblasti spoločenského a politického života, z vedných a technických odborov, ktoré sa v súčasnosti najviac rozvíjajú, ako je kozmonautika, atómová fyzika, biológia, motorizmus, ďalej sú to pomenovania súvisiace s rozvojom športu a i. Je to tá skupina nových slov, ktoré sa niekedy označujú ako tzv. lexikálne neologizmy, lebo nemajú nijaké štylistické príznaky.

Neologizmy sa tvoria podľa slovotvorných typov existujúcich v jazyku. V ruských neologizmoch súčasnej epochy sa výrazne uplatňujú inojazyčné morfémy, predovšetkým internacionálne. Taká istá tendencia sa prejavuje aj v slovenčine a v iných jazykoch. Odvodeniny ako *astronaut*, *kozmonaut*, *aerodróom*, *kozmodróom*, zloženiny s komponentmi *tele-* (televízor, telemetria), *foto-* (fotobunka, fotosadzba), *makro-*, *mikro-* (makročlánok, mikrováhy) a pod. vznikajú paralelne v mnohých jazykoch. Nové slovo môže vzniknúť nielen podľa istého slovotvorného typu, lež i podľa konkrétneho slova. Tak vznikol v ruštine podľa slovesa *prizemlitsia* termín *prilunistsia*. Popri nových slovách terminologického rázu uvádza V. V. Lopatin ako charakteristickú skupinu neologizmov obyvateľské mená novozaložených miest a novovzniknutých štátov, napr. *Bratsk* — *Bratčan*, *Bangladeš* — *Bangladešan*. Ďalšou príčinou vzniku neologizmov je podľa autora tendencia pomenovať jedným slovom už jestvujúci pojem, ktorý sa predtým

označoval pomocou spojenia slov. Jednoslovné pomenovanie vzniknuté univerbizáciou a rozličnými spôsobmi skracovania má zvyčajne štylistický príznak hovorovosti, príp. slangovosti na rozdiel od východiskového spojenia slov, ktoré predstavuje oficiálny, štylisticky bezpríznačný termín. Univerbizáciou vznikli neologizmy ako napr. *Večerka* ← *Večernaja Moskva*, *malolitražka* ← *malolitražnij avtomobil*, *glaznik* ← *glaznoj vrač*; zo slovenčiny môžeme uviesť napr. *univerzitka* ← *univerzitná knižnica*, *diétka* ← *diétna jedáleň*, *očiar* ← *očný lekár*, *tlačovka* ← *tlačová konferencia*, *porada*. Univerbizácia a skracovanie sú typické pre hovorový a publicistický štýl, lebo najmä pre tieto štýly je charakteristická snaha o ekonómiu jazykových prostriedkov.

Nie všetky nové slová sa skutočne stanú súčasťou jazyka. Popri neologizmoch ako nových slovách, ktoré sa v jazyku ustálili, existuje mnoho nových slov vzniknutých iba v istom jedinečnom kontexte ako produkt individuálneho rečového aktu. V. V. Lopatin pomenúva tieto slová termínom *okazionálne (príležitostné) slová*, ktorý sa v sovietskej literatúre už zaužíval. Zaraďuje medzi ne jednak individuálne autorské slová, jednak tzv. potenciálne slová utvorené v prípade potreby v hovorenej reči, v umeleckom i publicistickom štýle podľa veľmi produktívnych slovotvorných typov, akými sú v ruštine typy niektorých činiteľských mien, deminutív, slovesné podstatné mená a pod. Na rozdiel od tých sovietskych autorov, ktorí okazionalizmami rozumejú iba individuálne autorské slová a stavajú okazionálne a potenciálne slová proti sebe, V. V. Lopatin zahŕňa pod okazionálne slová obidve menované skupiny slov — aj inividuálne autorské, aj potenciálne slová. Ich zjednotenie odôvodňuje tým, že jedny aj druhé vznikajú príležitostne, v momente reči, autor si ich utvára na jeden konkrétny prípad, kým všetky ostatné slová jazyka sa v momente reči iba reprodukovujú ako hotové jazykové jednotky. Obidve tieto skupiny slov spája aj to, že si zachovávajú svoju novosť, originálnosť, a preto nie je vždy možné ostro ohraničiť potenciálne slová od individuálnych autorských novotvarov.

Na knižke V. V. Lopatina je cenné to, že sa usiluje ukázať vznikanie príležitostných slov a medzi nimi aj autorských novotvarov nie ako čosi anomálne, lež ako oblasť, v ktorej možno odhaliť zákonité slovotvorné procesy, ako oblasť podriadenú slovotvorným zákonitostiam jazyka. Knižka ukazuje, že ani slová, ktoré sú vybočením z jazykovej, resp. slovotvornej normy, nevznikajú vo vzduchoprázdne. Využívajú sa v nich spravidla afixy, ktoré už v jazyku existujú, ale v inej funkcii. Jedným z dôležitých (u nás dosť nezdôrazňovaných) poznatkov je Lopatinov poznatok, že existuje relatívne mnoho takých produktívnych slovotvorných typov a podtypov, ktorých produktívnosť sa prejavuje predovšetkým v okazionálnych novotvaroch, čiže nové slová tvorené

podľa týchto typov sú takmer výlučne príležitostné slová. Príležitostnými slovami sa dopĺňajú zložené prídavné mená (*kirpičnokrasnyj*; porov i slov. *matnostrieborný* i Mlackom uvádzané Matuškovce adjektíva *slonokožný*, *morskohadný* — Mlacek, 1975); slovotvorné rady takýchto prídavných mien sú podľa V. V. Lopatina obmedzené iba „zdravým zmyslom, logikou vecí“, a aj túto logiku možno porušiť, aby sa dosiahol umelecký efekt. Príležitostnými slovami sa dopĺňajú aj slovotvorné rady prísloviek, abstraktných mien na -osť a slovesných podstatných mien. Tu ide opäť pravdepodobne o širšiu zákonitosť platnú nielen pre ruštinu. Okazionalneho charakteru sú v slovenčine adjektíva a príslovky A. Matušku *benkovský*, (*po*) *benkovsky*, na ktoré poukázala M. Marsinová (1975). V súčasnej slovenskej poézii sa pomerne často vyskytujú príležitostné slovesné podstatné mená, pričom dakedy samo sloveso je už príležitostným novotvarom, napr. *spríbližňovanie*, *spopoludňovanie*, *osamievanie*, *spokornatenie* (všetky príklady sú zo zbierky V. Kondrôta *Stromy s nami troji*. Smena 1969).

Niekedy odvodeniny istého veľmi produktívneho typu vytvárajú podtypy, pričom jeden podtyp sa dopĺňa neologizmami, kým druhý podtyp sa dopĺňa príležitostnými slovami. Také sú v ruštine deverbatívne podstatné mená s príponou -teľ s dvoma podtypmi. Nové slová s významom strojov a mechanizmov sú neologizmy v technickej terminológii. Druhý podtyp — názvy ľudí — je tiež veľmi produktívny, ale takmer všetky nové slová tohto podtypu vznikajú v hovorovom, publicistickom alebo umeleckom štýle, nestávajú sa súčasťou jazyka, zostávajú príležitostnými slovami (napr. *rukopožímateľ*, *lomateľ*). V slovenčine je do istej miery obdobná situácia pri slovotvornom type deverbatívnych mien zakončených príponou -č. Podľa tohto typu sa tvorí veľa neologizmov s významom nástrojov, zariadení a strojov (*počítač*, *centrovač*) i názvov zamestnaní (*fúkač*, *triedič*), ale popri tom vznikajú aj príležitostné činiteľské názvy tvorené od slovies označujúcich činnosť, ktorú nemožno chápať ako zamestnanie. Ako príklad môžeme uviesť slovo *neplnič* v nadpise článku *V zozname neplničov opäť „starí známi“* (Večerník 9. 9. 1975). Je príznačné, že hoci je toto slovo utvorené podľa produktívneho slovotvorného typu, jeho význam sa plne ozrejmuje až v kontexte: *neplnič plánu, plánovaných úloh*. (Slovo v nadpise sa viaže na vetu *Plánované úlohy za prvých osem mesiacom nesplnilo sedem ústredne riadených priemyselných podnikov*.)

V knižke *Roždenije slova* aj v iných sovietskych prácach sa venuje veľa pozornosti skúmaniu individuálnych autorských slov a zisťovaniu prostriedkov, ktorými sa v nich dosahuje dojem originalnosti, novoty. Práve medzi autorskými slovami sú najčastejšie také slová, ktoré

vďaka za svoj vznik dajakému konkrétnemu slovu — vzoru. V porovnaní so vzorom sa v novom slove môže zmeniť koreň, prípona, predpona i sám slovotvorný spôsob. Pritom vzniká slovo, ktoré je so svojím vzorom alebo synonymné, alebo má protikladný význam, ale vždy sa tak či onak križi svojím zmyslom aj formou so svojím vzorom. Pravda, dakedy úsilie po novotárstve vedie autorov k porušeniu jazykovej normy. V. V. Lopatin tu uvádza napr. tvorenie prívlastníkov adjektív od neživotných mien v satiricko-humoristických dielach V. Majakovského (podľa normy sa tvoria iba od životných mien), tvorenie vlastného mena v tých prípadoch, keď je pre daný sufix normálne tvorenie od apelatívnych mien, napr. v sovietskej poézii sa vyskytujú humoristicky prifarbené slovesá *pasternačiť*, *jevtušeň* (porov. i Mlackom citované Matuškovu sloveso *zaemilboleslavil*), hoci od vlastných mien sa normálne tvoria iba vzťahové prídavné mená.

Knižkou *Roždenije slova* sa V. V. Lopatinovi podarilo populárne, ale pritom nezjednodušujúco, na bohatom materiáli ukázať, ako sa pri tvorení nových slov prejavujú zákonitosti ruskej slovotvorby. Autor presvedčivo ukázal, že príležitostné slová (i keď nie sú súčasťou jazyka, a preto nepatria ani do výkladových slovníkov) sú pre jazykovedcov zaujímavé tým, že nezriedka demonštrujú slovotvorné možnosti a zákonitosti, ktoré pri pohľade na bežné slová jazyka unikajú pozornosti bádateľa. Kladným postojom k jazykovému novátorstvu sa povzbudzuje záujem spisovateľov, ale aj publicistov, rečníkov a propagandistov o nové, neošúchané slovo, o pôsobivé vyjadrovanie.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

- LOPATIN, V. V.: *Roždenije slova*. Moskva, Nauka 1973. 151 s.
 MARSINOVÁ, M.: Adjektíva a adverbiá typu *benkovský*, [po] *benkovsky* u Alexandra Matušku. *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 264—268.
 MLACEK, J.: O jazyku diel Alexandra Matušku. *Kultúra slova* 9, 1975, s. 260—264.

Ks

Vlastnosti frazeologizmu a ich terminologická platnosť

JOZEF MLACEK

Už v prvom článku o frazeologických termínoch [Mlacek 1975 b] sme vychádzali zo zistenia, že najväčšie kolísanie v chápaní frazeologických termínov, ba i samých pojmov je v okruhu pomenovaní základných prvkov skúmanej disciplíny. Práve pri nich bola totiž dosť neželaná dvojkoľajnosť medzi domácimi tradovanými označeniami a názvami, ktoré vznikli v poslednom období silného rozvoja frazeológie. Ale istú rozkolísanosť nachádzame aj pri ďalších termínoch, a tak sa aspoň nakrátko pristavíme pri niektorých spomedzi nich. Ide nám tu konkrétne o pomenovania vlastností, ktorými sa frazeologická jednotka (ďalej FJ) charakterizuje alebo vymedzuje.

Rozličné frazeologické teórie sa rozchádzajú pri určení podstatnej vlastnosti alebo podstatných vlastností FJ [Mlacek, 1974]. Rozdiel je už v tom, že niektoré koncepcie pracujú s jedinou vlastnosťou frazeologizmu, kým iné rátajú s viacerými príznakmi FJ. V takýchto rozboroch sa najčastejšie uvádzajú tieto vlastnosti FJ ako najdôležitejšie: ekvivalentnosť alebo rovnocennosť so slovom, súvzťažnosť so slovom, ustálenosť, obraznosť alebo prenesenosť významu, doslovná nepreložiteľnosť, idiomatickosť, hotovosť už pred rečovým procesom alebo reprodukovanosť, syntaktická zmeravenosť, ohraničená syntaktická spájateľnosť, významová nerozložiteľnosť, expresivnosť, emociálnosť, celosťnosť pomenovania, petrifikovanosť a prípadné modifikácie alebo kombinácie týchto vlastností. Keďže sa vo vývine názorov na platnosť týchto vlastností prejavuje väčší alebo menší pohyb, budeme sledovať ich skutočnú funkciu, aby sa určila terminologická alebo aspoň pomocná, neterminologická povaha názvov uvedených vlastností FJ. Tejto otázke treba venovať pozornosť už preto, že niektoré z uvedených vlastností sa zároveň pokladali za jediné kritérium frazeologickej, za kritérium, podľa ktorého sa isté slovné spojenie pokladalo alebo nepokladalo za frazeologizmus. To znamená, že niektorým z uvedených vlastností sa pripisovala azda závažnejšia úloha ako napr. vo fonológii dištingtívnym príznakom pri určovaní fonémy alebo jednotlivým gramatickým kategóriám v morfológii.

Na prvom mieste treba uviesť *ekvivalentnosť* FJ so slovom. Princíp ekvivalentnosti sa uviedol do frazeologickej literatúry už v samých začiatkoch modernej frazeologickej teórie, a to v dnes už klasických dielach Ch. Ballyho a V. V. Vinogradova. Hoci sa v ich prácach na-

značuje relatívna platnosť tohto príznaku (obidvaja autori ho explicitne vyžadujú len pri sémanticky tesnejších typoch frazeologizmov), v prácach viacerých Vinogradovových pokračovateľov sa ekvivalencnosť začala preceňovať, ba až absolutizovať a niekedy sa chápala ako najspoľahlivejší alebo jediný ukazovateľ frazeologickosti akéhokoľvek slovného spojenia. Novším výskumom frazeológie sa však postupne zisťuje, že ekvivalencnosť medzi FJ a slovom síce môže jestvovať, ale že rozhodne nepatrí medzi najzákladnejšie vlastnosti frazeologizmu. V nových výskumoch sa ukázalo, že princíp ekvivalencnosti priveľmi zužoval hranice celej frazeológie, pretože z nej vylučoval mnohé také slovné spojenia, ktoré z iných hľadísk nesporne patria medzi frazeologizmy. Zásadný prelom v posudzovaní ekvivalencnosti ako najdôležitejšieho alebo dokonca výlučného znaku frazeologickosti sa urobil na samarkandskej frazeologickej konferencii z r. 1971, na ktorej sa teoreticky i materiálno dokázalo, že moderná frazeologická teória už so samou ekvivalencnosťou FJ a slova nevystačí (porov. Voprosy frazeologii, 3, 1970; Voprosy frazeologii, 5, 1972). Aj v našej frazeologickej literatúre sa do frazeológie začleňujú (niekedy aj bez osobitného teoretického odôvodnenia) ustálené zvraty ekvivalencnosti nielen so slovom, ale aj so syntagmou, ba aj s vetou (Mihál, 1959).

Ak sa frazeologická teória kriticky stavia k ekvivalencnosti FJ so slovom, neznačí to popieranie akýchkoľvek súvislostí medzi obidvoma jazykovými jednotkami. Aj dnešná teória konštatuje, že FJ a slovo sú — vo všeobecnosti vzaté — jednotky dosť blízke, že príbuznosť medzi nimi je väčšia než medzi hociktorými inými jednotkami. Nechce ich však stotožňovať, nehodnotí ich ako ekvivalencné. Viacerí autori preto hovoria, že medzi obidvoma uvádzanými jednotkami je širší vzťah, ktorý sa označuje ako súvzťažnosť. Tento pohľad vyzdvihuje jednak paralelné, jednak však aj odlišné gramatické i sémantické vlastnosti FJ a slova. Uvedená vlastnosť sa pritom nepovyšuje na nejaké rozhodujúce kritérium pri určovaní frazeologickosti istých slovných spojení. Jej zmysel sa vidí skôr v teoretických súvislostiach, v hľadaní špecifiky FJ a v určovaní jej miesta medzi inými jazykovými jednotkami. Z povedaného zároveň vyplýva, že aj keď novšia terminológia uplatňuje z doteraz spomínaných vlastností skôr súvzťažnosť, a to na úkor ekvivalencnosti, neprpisuje jej v celom systéme frazeologických pojmov také významné miesto, aké pripisovali predchádzajúce koncepcie ekvivalencnosti FJ a slova. Treba ešte dodať, že pojem ekvivalencnosti (istých) FJ a slov sa celkom nepopiera, vidí sa však v súvislosti so súvzťažnosťou a ďalšími vlastnosťami FJ; náplň tohto termínu sa teda štruktúrne obmedzila.

Veľké diskusie medzi frazeológmi vyvoláva platnosť ďalšej vlastnosti, a to *reprodukovanosti* (hotovosť FJ už pred rečovým procesom

— ruský termín *vosproizvodimost*). V prvej fáze moderného výskumu frazeológie sa funkcia tohto príznaku trochu preceňovala, na druhej strane sa hotovosť, reprodukovanosť nikdy nepokladala za jediný, výlučný znak FJ. Reprodukovanosť teda spomínali tie koncepcie frazeológie, ktoré pracujú s viacerými vlastnosťami FJ. V poslednom čase sa však aj proti takto chápanej reprodukovanosťi ozývajú námietky. Predovšetkým sa konštatuje, že na jednej strane ani zďaleka neplatí tento príznak absolútne a pri všetkých FJ, na druhej strane sa zasa odmieta ako nešpecifické kritérium, ako vlastnosť viacerých jazykových jednotiek, nielen FJ. Najväčším zástancom tejto vlastnosti FJ je L. I. Rojzenzon, ktorý jej pripisuje bilaterálnu povahu (ustálené zvraty sú podľa neho reprodukovateľné i v svojom frazeologickom význame i v doslovnom zmysle) a v takejto interpretácii ju chápe ako základný príznak FJ, ako jediný univerzálny znak všetkých frazeologizmov bez ohľadu na ich syntaktickú stavbu alebo stupeň sémantického spätia jednotlivých slov v spojení (Rojzenzon, 1973). Nazdávame sa, že ani v takomto chápaní nemožno reprodukovanosť pokladať za jediný znak FJ. Ukazuje sa totiž, že jednak spomínaná bilaterálnosť tejto vlastnosti nie je všeobecná (existujú mnohé FJ, ktoré sa v súčasnom jazyku nedajú reprodukovať na rovine doslovných významov) a jednak samu reprodukovanosť možno chápať ako odvodenú, druhotnú vlastnosť FJ (Mlacek, 1975 a). Označenia tejto vlastnosti sú potom skôr pomocnými pomenovaniami ako ustálenými termínmi.

Na začiatku súčasného rozvoja frazeologického výskumu sa veľký význam pripisoval syntaktickej *zmeravenosti* alebo *petrifikovanosťi* FJ. Niekedy sa šlo až tak ďaleko, že sa hovorilo o zániku alebo strate syntaxe vo FJ (syntax sa tu pripúšťala len v historickom pohľade). Viaceré výskumy v poľskej a sovietskej frazeológii, ako aj naše bádania (Mlacek, 1972) dosť presvedčivo ukázali veľmi ohraničenú platnosť tohto znaku FJ. Naopak sa ukázalo, že pri oslabení a modifikovaní zvyčajných syntaktických zákonitostí vo frazeológii treba vyčleniť nové pojmy. Tak v niektorých sovietskych prácach sa skúmal syntaktický vzťah medzi FJ a slovami z jej kontextu a rozlíšilo sa tzv. *kontaktové* a *dištančné zapojenie FJ* do kontextu. V našom výskume sa ukázala potreba hovoriť o vnútorných syntaktických vzťahoch FJ (vzťahy medzi slovami v jednotke) a vonkajších syntaktických vzťahoch FJ (jej vzťahy so slovami z kontextu). Skrátene sa tu používajú aj označenia *vonkajšia syntax* a *vnútorná syntax FJ*. Všetky pomenovania uvedených pojmov majú viac-menej pracovný charakter, presne sa neterminologizovali. Pravda, ak nesúhlasíme s tézou o syntaktickej zmeravenosti, petrifikovanosti FJ, nestaviame syntaktickú povahu FJ vo všetkých zložkách na úroveň syntaxe voľných slovných spojení. Špecifickosť syntaxe sa tu však lepšie vysvetľuje v súvislosti s inou

vlastnosťou FJ, a to ustálenosťou, konkrétne syntaktickou ustálenosťou FJ (o nej ďalej).

Osobitnú skupinu príznakov FJ tvoria vlastnosti vyplývajúce zo sémantiky FJ. Hovorí sa tu o významovej *nerozložiteľnosti FJ* na slová, o *celostnej nominácii*, o *idiomatickosti* alebo (doslovnej) *nepreložiteľnosti FJ* do iných jazykov, o *obraznosti* alebo *prenesenosti* významu FJ a prípadne aj o ďalších znakoch podobného charakteru. Každý z nich má pri charakteristike FJ isté opodstatnenie, avšak rozptyl v ich chápaní i v chápaní ich závažnosti je taký veľký, že ani o jednom z nich nemožno povedať, že sa vo frazeologickej teórii všeobecne prijíma v platnosti termínu. V nasledujúcich poznámkach sa pri nich pristavíme.

Ak sme už pri označení *idióm* konšatovali mnohoznačnosť jeho využívania (Mlacek, 1975b), neprekvapujú ani rozdiely v chápaní *idiomatickosti* ako jednej z vlastností FJ. V starších koncepciách sa v zhode s vtedajším chápaním termínu *idióm* rozumie *idiomatickosť* doslovná nepreložiteľnosť istého zvratu do iného jazyka. Pravda, takto chápaná *idiomatickosť* si nemohla nárokovat na všeobecnú platnosť. Veď v každej národnej frazeológii sa popri veľmi osobitných frazeologizmoch (ktoré sú niekedy naozaj doslova nepreložiteľné) vyskytujú veľmi mnohé FJ, ktoré sa dajú vhodne preložiť, ako aj FJ paralelné s frazeologizmami iných jazykov (napr. spoločný európsky frazeologický fond zdedený z antiky). Nevýhodou takto chápanej *idiomatickosti* bolo aj to, že sa pri nej frazeológia posudzuje nie z hľadiska vlastného jazykového systému, ale iba podľa vzťahov k iným jazykom.

Novšie koncepcie chápu *idiomatickosť* skôr ako sémantickú *nerozložiteľnosť* zvratu, ako celosť pomenovania (Meľčuk, 1960; Kopylenko-Popovová, 1972; u I. A. Meľčuka sa však v *idiomatickosti* spája sémantická *nerozložiteľnosť* s ohraničenou syntaktickou spájateľnosťou FJ; *idiomatickosť* je podľa toho komplexná vlastnosť). Takto chápaná *idiomatickosť* má viaceré výhody. Možno ju objektívne zisťovať (citovaní autori naznačujú, že ju možno priamo kvantitatívne určiť) a možno ju vidieť nielen v medzijazykovej, ale aj vo vnútrojazykovej perspektíve (označenia *medzijazyková idiomatickosť* a *vnútrojazyková idiomatickosť* sa v citovaných prácach vyskytujú v platnosti termínov). Tieto koncepcie teda dávajú kľúč k objektívnejšiemu zachyteniu celej frazeológie cez jej sémantické vlastnosti, a tak prekonávajú rozkolísanosť a neúplnosť predchádzajúcich sémantických prístupov k frazeologizmom a k ich klasifikácii. Nedôveru však vzbudzujú tým, že o *idiomatickosti* ako sémantickej *nerozložiteľnosti* hovoria nielen pri slovách, resp. slovných spojeniach, ale aj pri spájaní foném, morfém a iných jazykových jednotiek. Tým sa stráca špecifickosť tohto pohľadu na celé frazeologické bohatstvo a s tým, žiaľ, aj možnosť vy-

deliť samu FJ [Kopylenko a Popovová rezignujú pri svojej typológii slovných spojení z možnosti určiť hranicu medzi voľnými spojeniami lexém a frazeologizmami]. No ak si všímame len sémantickú rozložiteľnosť alebo nerozložiteľnosť slovných spojení, patrí tento prístup medzi najzávažnejšie. Nie je teda nijako náhodné, že medzi rozličnými klasifikáciami frazeologizmov sa najdôležitejšie miesto pripisuje práve sémantickej klasifikácii (či už Vinogradovovej alebo niektorým novším a doplneným).

Idiomatickosť v tomto druhom chápaní sa teda v podstate prekrýva s niektorými ďalšími sémantickými vlastnosťami, ktoré sme tu uviedli, napr. s významovou nerozložiteľnosťou i s celostnosťou nominácie pri FJ. Aj v chápaní týchto vlastností sú isté rozdiely, ale podstatné je to, čo sme uviedli pri idiomatickosti. Preto ich nebudeme osobitne rozoberať.

Zo sémantických vlastností FJ si však osobitnú pozornosť vyžaduje *obraznosť* alebo *prenesenosť významu FJ*. Obraznosť slovného spojenia je naozaj jednou zo všeobecne rozšírených vlastností FJ (Kočiš, 1961). Niekedy sa hovorí, že FJ nie je nikdy iba priamym pomenovaním, ale vždy so sebou nesie aj isté hodnotenie, istú expresívnosť, a teda aj obraznosť. Pravdaže, sama obraznosť vyjadrenia nemôže byť rozhodujúcim kritériom frazeologickosti. Obraznosť, prenesenosť významu FJ vystupuje vlastne ako sprievodný a z predchádzajúcich vlastností odvodený znak FJ. Obrazné bývajú totiž aj voľné slovné spojenia. Teda nie sama obraznosť, ale iba obraznosť v spojení s ďalšími vlastnosťami môže fungovať ako kritérium frazeologickosti. Stupeň závažnosti pri uplatňovaní tejto vlastnosti nie je pri všetkých typoch FJ rovnaký; v najvyššej miere sa vyžaduje pri ustálených prirovnaniach (Kočiš, *ibid.*) a pri združených pomenovaniach. Tak ako je pojem obraznosti FJ celkovo dosť neurčitý, nie sú celkom ustálené ani jeho označenia. Bežnejšie sa síce hovorí o obraznosti FJ ako o prenesenosti významu FJ, ale jednoznačne terminologizované nie je ešte ani jedno z týchto pomenovaní.

So sémantickými vlastnosťami FJ súvisí, najmä však v štylistických interpretáciách frazeológie sa bežnejšie vyskytuje pojem *expresívnosti FJ*). Je síce pravda, že touto vlastnosťou sa vyznačuje väčšina FJ, ale expresívnosť ani tak neodhaľuje podstatu frazeologizovanosti slovného spojenia. Expresívnosť je tu skôr dôsledkom sémantických aj formálnych znakov FJ, je teda až druhotnou vlastnosťou. Možno ju brať do úvahy iba popri iných znakoch FJ. Keď jej pripisujeme sprievodnú funkciu, tým ju nijako nechceme spomedzi príznakov FJ vylúčiť. Jej pojmová náplň je pomerne zreteľná. Prípady, keď sa aj vo frazeológii uvádza ako jej synonymum pomenovanie *emociálnosť*, sú pomerne zriedkavé a po dosť presnom vyjasnení obsahu týchto pojmov v šty-

listike (napr. Miko, 1973) azda už vopred odsúdené na neúspech. Označenie *expressivnosť FJ* je vo frazeológii vhodnejšie.

Zriedkavejšie, zvyčajne len pri komplexných charakteristikách frazeológie, sa spomína *viacslovnosť* alebo *nadslovnosť FJ*. Ide o formálnu vlastnosť FJ. Obidve pomenovania sa tu používajú striedavo, neterminologicky, hoci každé z nich poukazuje na trochu iný rozmer frazeologizmu. Pojem *viacslovnosť* vychádza len z formy FJ, z toho, že sa frazeologizmus skladá najmenej z dvoch slov. Problémom sú z tohto hľadiska *minimálne FJ*, teda jednotky, ktoré vznikli frazeologizáciou napr. predložkového pádu substantíva alebo frazeologizáciou spojenia plnovýznamového slova s hocijakým neplnovýznamovým slovom. Práve pre preceňovanie viacslovnosti nepokladajú isté frazeologické koncepcie tento typ spojenia za FJ. Termín *nadslovnosť* sa zdá vhodnejší jednak preto, že odstraňuje spomínanú protirečivosť (aj v gramatike sa napr. predložkový pád chápe ako istá nadstavba nad jednoduchým pádom, a tak aj frazeologizované predložkové pády možno zahrnúť medzi „nadslovné“ spojenia), jednak pre svoju širšiu platnosť. Aspoň nepriamo totiž poukazuje na miesto FJ v systéme jazykových jednotiek. Termín *nadslovnosť* teda nemieri len na formu FJ, ale aj na jej systémove súvislosti, a tak sa zdá z rozoberanej dvojice pomenovaní primeranejší. Pravdaže, aj v takejto interpretácii zostáva nadslovnosť síce elementárnym, ale pre frazeológiu nie najdôležitejším znakom.

Napokon sa pristavíme pri *ustálenosti FJ*. Ustálenosť sa uvádzala medzi prvými znakmi FJ už od začiatku frazeologického výskumu. Neskôr sa jej vyčítala nešpecifickosť, a tak teória už na nej ďalšie výklady nebudovala. No obísť túto vlastnosť sa nedá. Aj tie koncepcie, ktoré programovo orientujú svoje výklady na iné vlastnosti, musia nakoniec rátať aj s ňou. Perspektívnejšia sa ukazuje cesta k novému, lingvisticky presvedčivejšiemu a pre frazeológiu špecifickejšiemu výkladu tejto vlastnosti. Novšie výskumy teda opätovne uvádzajú ustálenosť medzi základnými vlastnosťami, ba niektorí bádatelia ju pokladajú za najvšeobecnejšiu vlastnosť FJ. V rámci takéhoto prístupu sa ustálenosť chápe ako komplexná vlastnosť, v ktorej sa integrujú viaceré čiastkové príznaky. V našom výklade sme za zložky široko chápanej ustálenosti pokladali nezameniteľnosť komponentov v ich lexikálnom obsadení (a to na osi syntagmatickej i paradigmatickej), neúplnú paradigmu komponentov a výskyt petrifikovaných a zastaraných výrazov a tvarov (Mlacek, 1972, s. 7—9). Označenie uvedených zložiek ustálenosti malo pracovný charakter.

Ešte komplexnejšie chápe ustálenosť A. V. Kunin, pre ktorého je ustálenosť súhrnom viacerých typov ustálenosti (Kunin, 1970). Rozlišuje ustálenosť používania, štruktúrno-sémantickú ustálenosť, ustálenosť významu a lexikálneho zloženia, morfológickú ustálenosť a syn-

taktickú ustálenosť. Aby terminologicky odlišil tieto čiastkové typy ustálenosti od komplexnej ustálenosti, používa termíny *mikroustálenosť* (na označenie čiastkových typov ustálenosti) a *makroustálenosť*. Každý z typov mikroustálenosti má podľa neho špecifickú váhu pri určení celkového stupňa ustálenosti FJ. Výraz sa musí vyznačovať istou mierou ustálenosti, aby sa mohol rátať medzi frazeologizmy. Na určenie tejto miery použil autor termín *prah ustálenosti* (*dolný, stredný a vrchný prah ustálenosti*). V tejto interpretácii je ustálenosť doteraz pojmovo vymedzená najzreteľnejšie a terminologicky spracovaná najsystematickejšie.

Ak sme pri charakteristike jednotlivých vlastností hovorili o frazeologickosti alebo frazeologizovanosti slovného spojenia, chápali sme tieto pomenovania ako pomocné označenia odvodené od iných presných frazeologických termínov.

Určovaniu základných vlastností FJ sa v každej frazeologickej teórii pripisuje veľký význam. Jedna koncepcia vyzdvihuje viacej jedny vlastnosti, iná zasa druhé. Niektoré z nich sa pokladajú za rozhodujúce, štruktúrne, iné len za sprievodné, dopĺňajúce. Podľa ich funkcie sa venovala pozornosť aj ich presnému vymedzeniu a terminologickému spracovaniu. Takto medzi približne 30 pomenovaniami, ktoré sme sledovali v tomto príspevku, nachádzame jednak presné — hoci niekedy aj viacvýznamové — termíny a jednak rozličné pomocné označenia.

*Filozofická fakulta UK
Göndova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

KOČIŠ, F.: Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 26, 1961, s. 269—280.

KOPYLENKO, M. M. — POPOVOVÁ, Z. D.: Očerki po obščej frazeologii. Voronež 1972. 124 s.

KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija [teoretičeskij kurs]. Moskva, „Vysšaja škola“ 1970, 343 s.

MELČUK, I. A.: O terminach „ustojčivost“ i „idiomatičnosť“. Voprosy jazykoznanija, 9, 1960, č. 4, s. 73—80.

MIHÁL, J.: Zo slovenskej frazeológie. Slovenská reč, 24, 1959, s. 257—271.

MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.

MLACEK, J. [1975a]: Dve práce zo všeobecnej frazeológie. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 199—203.

MLACEK, J.: Frazeologická jednotka a jej hranice. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 201—217.

MLACEK, J.: [1975b]: Z terminológie slovenskej frazeológie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 136—142.

MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. AFPhUS. Spoločensko-vedný zošit. 9. Bratislava, SPN 1972. 80 s.

ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i ruskoj frazeologii. Samarkand 1973. 223 s.

Voprosy frazeologii. 3. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta im. Ališera Navoi. Samarkand 1970. 296 s.

Voprosy frazeologii. 5. Časť pervaja. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta im. Ališera Navoi. Samarkand 1972. 256 s.

Voprosy frazeologii. 5. Časť vtoraja. Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta im. Ališera Navoi. Samarkand 1972. 276 s.

Prozodická stavba slovenského slova

JÁN SABOL

Zo všetkých prozodických vlastností reči sa na zvukovej charakteristike slova najviac zúčastňuje kvantita, vlastnosť vyplývajúca z časovej modulácie, a prízvuk, vlastnosť vznikajúca silovým stvárňovaním artikuláčného prúdu, hlasu. Z ich súhry a protihry v mnohom vyrastajú základné prozodické znaky spisovnej slovenčiny.

Z hľadiska typológie treba zdôrazniť, že spisovná slovenčina potvrdzuje nezlučiteľnosť, inkompatibilitu voľnej kvantity a voľného prízvuku (o tomto zákone porov. Jakobson, 1931; Krámský, 1966). V podstate voľná kvantita, iba v niektorých prípadoch viazaná rytmickým zákonom, umožňuje sémantické, významové rozlíšenie slovenských slov a tvarov, napr. v dvojiciach *kosti* — *kosti* (gen. sg. — gen. pl.), *luky* — *lúky* a pod. (podrobnejšie Sabol, 1976), ale zvuková sústava slovenčiny nepripúšťa aj uvoľňovanie prízvuku a jeho využitie v totožnej fonologickej funkcii. Vyťaženie protikladu krátkeho a dlhého nositeľa „slabičnosti“ na významové rozlíšenie jazykových jednotiek nižšieho stupňa (morfém, slov) však pradoxne, ale zákonite neumožňuje plné „rozohrávanie“ kvantity vo výstavbe vyšších jazykových útvarov (na úrovni vety). Práve opačná je situácia pri prízvuku (na túto zákonitosť v širších typologických súvislostiach upozornil M. Romportl, 1973): v nižších jednotkách sa nevyužíva ako prostriedok na významové rozlíšenie (v slovenčine má „len“ delimitačnú funkciu, slúži ako prostriedok na rozhraničenie slov, prípadne taktov), ale dá sa upotrebovať vo vyšších kontextových útvaroch; potvrdzuje to „pre-rastanie“ prízvuku do vetnej aktualizácie — dôrazu a možnosť expresívnej, citovej aktualizácie dôrazu — emfáza (Sabol, 1975, s. 383—385).

Fonologický protiklad kvantity sa v spisovnej slovenčine zúčast-

ňuje na charakteristike a zvukovom stvárnení hlások istého typu (fungujúcich ako nositeľa slabičnosti); z toho vyplýva záver, že kvantita, dĺžka nositeľov slabičnosti je viac vlastnosťou slabiky než slova (slovo „utvára“ cez slabiky modulované protikladom krátka — dlhá sonanta). Prízvuk je v spisovnej slovenčine viazaný na prvú slabiku slova (taktu); jeho postavenie na pevnom mieste v slove vylučuje možnosť využitia na významové rozlíšenie slov a tvarov. Viazanosť slovenského prízvuku práve na prvú slabiku slova sa však stáva prostriedkom na signalizovanie začiatku tejto dominantnej jazykovokomunikačnej jednotky; prízvuk je teda viac vlastnosťou slova než slabiky (o týchto otázkach širšie uvažujú napr. J. Kuryłowicz, 1966 a J. Hrabák, 1970). To, že kvantita je v spisovnej slovenčine primárne vlastnosťou slabiky a prízvuk primárne vlastnosťou slova, možno dokázať aj experimentálne: izolovaná slabika sa dá podľa kvantitativity perцепčne určiť — najmä ak sa v nej zachováva približný artikulačný pomer krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti, ale vzhľadom na prízvuk nie (takáto slabika, keďže v nej chýba dlhší kontext na porovnanie silovej modulácie, vyznieva vlastne „prízvučne“, čo nevystihuje jazykovú skutočnosť); prízvuk vnímame na celkovom intenzitnom pozadí ako relatívnu vlastnosť slabiky v protiklade k ostatným slabikám v rámci slova (taktu).

Dialektická spätosť jednotiek jazykového systému umožňuje obidve skúmané vlastnosti — prízvuk a kvantitu — premietnuť na spoločného menovateľa. Toto spätie ponúka možnosť skúmať prozodickú štruktúru slovenského slova (tu má svoje základné domovské právo prízvuk, ale cez slabiku aj kvantita), ale aj sledovať prozodicky, teda kvantitatívne a prízvukovo modulované slabiky (tu má svoje primárne domovské právo kvantita, ale cez vyššie jednotky, slová, ktoré sú zložené z prízvukovo modifikovaných slabík, aj prízvuk).

Výsledky výskumu prozodickej výstavby slovenských slov (podrobne ich uvádzame v osobitnej štúdii), ktorú sme rozoberali cez rozličné zoskupenia prozodicky (prízvukovo a kvantitatívne) modelovaných slabík, ukazujú, že s rastom slabičnosti slov sa vyrovnáva pravdepodobnosť rozloženia jednotlivých typov prozodicky stváňovaných slov (vrchol reprezentujú 3-slabičné, 6-slabičné, 4-slabičné a 5-slabičné slová); tým sa zároveň znižuje možnosť predvídať prozodické zloženie týchto podmnožín slov a zvyšuje neurčitost pri výbere konkrétne modifikovaného slova. Najnerovnomernejšie pravdepodobnostné rozloženie majú dvojslabičné slová; tu jednoznačne prevláda typ krátka prízvučná + krátka neprízvučná slabika. Typ s krátkou prízvučnou slabikou na 1. mieste a s ostatnými krátkymi neprízvučnými slabikami je najčastejší aj v podmnožinách 3-slabičných až 6-slabičných slov. V 2-slabičných slovách predstavuje 55,6 %, v 3-slabičných slovách 41,5 %, v 4-slabičných slovách 31,1 %, v 5-slabičných slovách 21,1 %, v 6-slabičných slovách 11,1 %.

v 4-slabičných slovách 36,4 %, v 5-slabičných slovách 29,8 % a v 6-slabičných slovách 30,2 % všetkých kvantitatívne a prízvukovo rozlíšených konfigurácií slabík. Celkove však možno konštatovať, že prozodická štruktúra slovenského slova je vyhranená; najfrekvencovanejšie typy pokrývajú dominantnú časť všetkých prozodicky stvárňovaných slov jednotlivých podmnožín, vymedzovaných podľa slabičnosti.

Zo štyroch možných kvantitatívne a prízvukovo diferencovaných slabík v spisovnej slovenčine (neprízvučná krátka — x, prízvučná krátka — $\bar{x}$, neprízvučná dlhá — x', prízvučná dlhá — $\bar{x}'$) má najvyššiu frekvenciu najmenej príznakový typ (neprízvučná krátka) a najnižšiu frekvenciu najviac príznakový typ (prízvučná dlhá), ktorý „spotrebúva“ zo všetkých uvedených typov slabík najväčšie množstvo artikuláčného času a sily výdychového prúdu. Táto skutočnosť nepochybne súvisí aj s princípom jazykovej ekonómie a komunikačnej „efektívnosti“ slovenčiny (podobne je to aj v iných jazykoch).

Pomer rozoberaných typov slabík je v skupinách 1-slabičných až 8-slabičných slov spisovnej slovenčiny takýto:

	$\bar{x}$	x	x'	$\bar{x}'$
1-slab. slová	14,4	8,5	1	1,8
2-slab. slová	5,1	4,8	1,5	1
3-slab. slová	11,6	5,8	3,4	1
4-slab. slová	48,2	19,8	14,3	1
5-slab. slová	214,3	65,7	52,3	1
6-slab. slová	176,3	40,8	32	1
7-slab. slová	82,3	14,9	12,9	1
8-slab. slová	35,7	5	6	1
priemer	9,4	5,7	2,4	1

Ukazuje sa, že dominantný slabičný typ — krátka neprízvučná slabika — od 2-slabičných slov zvyšuje svoju pravdepodobnosť. Výnimčné postavenie v hierarchii prozodicky modulovaných slabík majú 1-slabičné slová, v ktorých má najnižšiu frekvenciu neprízvučná dlhá slabika, a 8-slabičné slová (tu má prízvučná krátka slabika najmenšiu pravdepodobnosť zo všetkých podmnožín slov; nízky výskyt 8-slabičných slov však relativizuje objektívnejšiu platnosť tohto zistenia). Osobitné postavenie jednoslabičných slov pri rozložení prozodicky stvárňovaných slabík neprekvapuje. Problematika prízvuku je pri nich najsvojráznejšia (vysoký výskyt majú neprízvučné slová, enklitiky, a potenciálne neprízvučné slová, proklitiky). Z hľadiska kvantity je zasa pri nich zaujímavé to, že rytmické krátenie sa v nich nevyskytuje a ani nemôže vyskytnúť; niet tu slabiky, ktorú by v rámci slova ovplyvňovala predchádzajúca dlhá slabika.

Prozodickú stavbu slovenských slov možno skúmať aj cez rozlože-

nie prízvukovo a kvantitatívne diferencovaných slabík na mieste ich 1. až 8. slabiky. Postavením najväčšej koncentrácie uvedených slabík je 1. slabika slova; tu sa môžu vyskytovať všetky štyri možné prozodické modifikácie slovenských slabík (prízvučná krátka, neprízvučná krátka, prízvučná dlhá, neprízvučná dlhá), v ostatných slabikách len dve (neprízvučná krátka a neprízvučná dlhá). Táto skutočnosť súvisí s pevným miestom prízvuku na 1. slabike slovenských slov a tvarov.

Naše stručné poznámky o konfigurácii prízvuku a kvantity v slabikách a slovách spisovnej slovenčiny naznačili, že funkcia týchto zvukových vlastností je viacrozmerná: využívajú sa na významové rozlíšenie jazykových jednotiek (kvantita) alebo na ich delimitáciu, na signalizovanie ich hraníc (prízvuk); sekundárne sa zapájajú do výstavby textov s estetickou náplňou (prízvuk a kvantita v rytmickom a eufonickom a navrstvene aj sémantickom vyznení umeleckého diela). Zároveň sme sa pokúsili ukázať, že existujú aj niektoré širšie, typologicky podmienené súvislosti a zákonitosti prozodickej výstavby jazykových útvarov. Potvrdilo sa, že ani zvukové ustrojenie jazykových prvkov nie je náhodné, ale že sa v nich odrážajú dynamické vývinové a synchronické vzťahy, ktoré „pracujú“ najmä v prospech dobrej komunikačnej spôsobenosti a efektívnosti jazyka.

Filozofická fakulta UPJŠ, Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

HRABÁK, J.: O charakter českého verše. 1. vyd. Praha, Svoboda 1970, 229 s.
JAKOBSON, R.: Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagma-phonologie. In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague. 4. Prague, Jednota československých matematiků a fysiků 1931, s. 164—183.

KRÁMSKÝ, J.: On the Phonological Law of Incompatibility of Free Quantity and Free Stress. In: Travaux linguistiques de Prague. 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue. Red. J. Vachek. Prague, Academia 1966, s. 133—145.

KURYŁOWICZ, J.: Accent and Quantity as Elements of Rhythm. In: Poetics — Poetyka — Poetika. 2. The Hague — Paris — Warszawa, Mouton — PWN 1966, s. 163—172.

ROMPORTL, M.: Studies in Phonetics. 1. vyd. Prague, Academia 1973, s. 165—175.

SABOL, J.: Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrik. Bratislava, ALFA 1975, s. 373—393.

SABOL, J.: Kvantita v slovenských slovách a tvaroch. Kultúra slova, 10, 1976, s. 68—70.

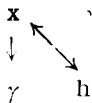
Spoluhlásky [x — γ — h]

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁL

V našich príručkách sa píše, že v asimilačnom postavení sa na miesto mäkkopodnejnej úžinovej nezneléj ústnej spoluhlásky *ch* [x] vyslovuje mäkkopodnebná úžinová znelá ústna hláska, ktorá sa tradične a v súlade s medzinárodnou fonetickou transkripciou zapisuje znakom [γ]. Píše sa tiež, že namiesto spoluhlásky *h* (hrtanová úžinová znelá spoluhláska) má sa v asimilačnom postavení (pred neznelou spoluhláskou a pred prestávkou) vyslovovať mäkkopodnebná úžinová neznelá ústna spoluhláska [x] (Pauliny, 1968, s. 94; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 85—86; Liška, 1972, s. 84; Kajanová-Schulzová, 1970, s. 71). Ďalej sa uvádza, že hoci sú spoluhlásky [h — x] „rôzne podľa artikulačného miesta, tvoria predsa znelostný pár, a to *h* ako znelá a *ch* ako neznelá spoluhláska“ (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 85). Pritom hláska [γ] „fonologicky platí ako *h*“ (Pauliny, 1968, s. 94). V citovanej Slovenskej gramatike sa okrem toho píše: „Obyčajne na hraniciach slov v postavení pred samohláskami a znelými spoluhláskami sa neznelé *ch* vyslovuje ako *h*, ale pri zachovaní artikulačného miesta a úžiny na zadnom podnebí zaznieva znelé zadopodnebné (nie hrtanové) *ch*, ktoré sa prepisuje gréckym písmenom γ“ (s. 86). K tomu treba poznamenať, že zo všeobecne fonetického hľadiska definujeme [γ] ako osobitnú hlásku, nie ako (kombinatórny) variant daktorej inej hlásky. Z fonetického (i fonologického) hľadiska je teda chybná konštatácia, že „spoluhláska *x* (= *ch*) nemá párovú znelú“ (Liška, 1972, s. 63).

Keby sme nebrali do úvahy niektoré ďalšie fakty, ktoré sa spomínajú aj v našej jazykovednej literatúre, vychodil by nám z predchádzajúcich konštatovaní tento stav v spisovnej slovenčine (šípkami naznačujeme vzťahy medzi hláskami):

O. Kajanová-Schulzová akoby pochybovala o správnosti niektorých údajov, lebo k výslovnosti [γ] v asimilačnom postavení poznamenáva, že „tento jav nebol experimentálnymi fonetickými metódami overený“ (1970, s. 71, pozn. 17).

Zo zákonitostí znelostnej asimilácie v spisovnej slovenčine (ako sme o nich hovorili v predchádzajúcich príspevkoch) vyplýva, že ak sa napríklad na hraniciach dvoch slov stretne *ch* s *h* tak, že sa prvé slovo končí na *ch* a druhé slovo sa začína na *h*, v splývavej výslovnosti (keď medzi slovami nie je prestávka) nemôže sa vysloviť na konci prvého slova neznelá spoluhláska. Nie je ťažko experimentálne zistiť, čo sa tu vyslovuje. Možno to urobiť napríklad pomocou röntgenového filmu. Takúto dokumentáciu tu nemôžeme reprodukovat'. Uvádza sa však v Atlase slovenských hlások v tabuľke 53. Výklad o tejto fonetickej dokumentácii je v tej istej práci na s. 99—100 [Dvončová — Jenča — Král, 1969]. Okrem toho čitateľ môže urobiť jednoduchý pokus: Môže opakovane vyslovovať napr. slovné spojenia z *vysokých hôr*, *pach hniloby*, z *umelých hmôt*, *strach ho donútil*, *duch Helsínk* a pritom pozorovať výslovnosť po sebe nasledujúcich hlások *ch* — *h*. Potom sa čitateľ môže pokúsiť vysloviť na mieste *ch* hrtanové *h* tak, ako ho vyslovuje na začiatku druhého slova (*hôr*, *hniloby*, *hmôt*, *hō*, *Helsínk*). Čitateľ istotne zistí, že v tejto situácii nevyslovuje dve [h], [resp. [>h]]. Zistí, že prvú znelú hlásku z tohto spojenia artikuluje na mäkkom podnebí (vzadu v ústnej dutine), kým druhú až v hrtane, a že sa tu na konci prvého slova vlastne ani „nedá“ vysloviť [h]. Vyslovuje sa tu mäkkopodnebná úžinová znelá ústna spoluhláska [ɣ] a až po nej hrtanová spoluhláska [h]. Máme tu teda hláskovú kombináciu [ɣ — h]. Tak to žiada slovenská spisovná výslovnosť. Vychodí z toho, že hlásky [x — ɣ] tvoria v slovenčine znelostný pár podobne ako [p — b, f — w, š — ž, k — g] atď. Uvedené slovné spojenia sa vyslovujú takto: [z visokíɣ_hɔr, paɣ_hñilobi, z_umelíɣ_hmɔt, straɣ_ho_donútil, duɣ_helsínk].

Zdvojené *h* sa v spisovnej slovenčine nevyslovuje ani vtedy, keď sa na hranici slov, medzi ktorými nie je prestávka, stretnú dve spoluhlásky *h*, ako je to v spojeniach *Váh hučí*, *na roh ho nabral*, *lúh hryzie kožu*, *lieh horí*, *prah hnie*. Aj v tejto spoluhláskovej kombinácii sa najprv vysloví mäkkopodnebné [ɣ], potom hrtanové [h]. Vyslovujeme teda [váɣ_hučí, na_roɣ_ho_nabral, lúɣ_hrizje_kožu, l̥jeɣ_horí, praɣ_hñije]. Ako vidno, v asimilačnom postavení môže byť vo výslovnosti pred [h] iba [ɣ] bez ohľadu na to, či bezprostredne pred *h* stojí v písme *ch* alebo *h*. Základné pravidlo o znelostnej asimilácii sa v prípade kombinácie *ch* — *h*, *h* — *h* ohraničuje pravidlom, že v spisovnej slovenčine sa nevyslovuje zdvojené *h*, t. j. [>h]. Nevyslovujeme [z_visokíh_hɔr, l̥jeh_horí], ale iba [z visokíɣ_hɔr, l̥jeɣ_horí].

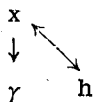
H. Bartek žiadal v týchto prípadoch vyslovovať dve *h* [na roh_ho_nabral], no pripúšťal aj zjednodušenú výslovnosť [na ro_ho_nabral] (1944, s. 128). V ukázkach ortoepických záznamov súvislých textov (s. 140—155) vôbec nezapisoval výslovnosť [ɣ]. Zaznamenal

výslovnosť [svojih rečjach, v rástokáh bolo, hñedih očú, zrobil vo vzduchu veľkí kmih a tal]. J. Stanislav zasa pokladá výslovnosť s [ɣ] za ľudovú stredoslovenskú výslovnosť (1953, s. 181, 189). Asimiláciu *ch* na *h* pred iným *h* pripúšťa aj V. Záborský. Hovorí, že v takomto prípade sa *h* môže vysloviť „zdvojené“ (Záborský, 1972, s. 79).

Treba pripomenúť, že asimiláciu *h* na *ɣ* v iných asimilačných postaveniach zaznamenávajú aj iní autori (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 86; Pauliny, 1963, s. 176).

Ak sa spisovná slovenčina vyhýba zdvojenému *h* [*>h*], môže to okrem iného súvisieť aj s fonetickou podstatou tejto spoluhlásky. Spoluhláska [*h*] je veľmi náročná na spotrebu dychu. Zapričiňuje to osobitné postavenie hlasiviek pri jej artikulácii (porov. opis artikulácie [*h*] u B. Hálu, 1962, s. 248—252 a v Atlase slovenských hlások, s. 100).

Vzájomné vzťahy rozoberaných hlások v dnešnej spisovnej slovenčine môžeme schematicky znázorniť takto:

Našu schému treba interpretovať tak, že v asimilačnom postavení sa namiesto *ch* [*x*] vyslovuje alebo [*ɣ*], alebo [*h*]; namiesto [*h*] sa zasa v tomto postavení vyslovuje buď [*x*], buď [*ɣ*]. Pred [*h*] sa v asimilačnom postavení za *ch* i *h* vyslovuje iba [*ɣ*]. V slovách a slovných spojeniach *vzduch veľkomesta*, *hrach rastie*, *nech ide*, *z hñedých očí*, *kalich a fľaša*, *cechmajster*, *nechže*, *achjaj*; *prah domu*, *vrh guľou*, *na nocľach ostal* vyslovujeme hlásku [*ɣ*], alebo [*h*], t. j. [wzdu_h veľkomesta] alebo [wzdu_h veľkomesta]. V skrátenom zápise zaznamenávame túto situáciu takto: [wzdu_h^Y veľkomesta] a podobne aj [hra_h^Y rastje, ne_h^Y ide, z hñedi_h^Y očú, ka_h^Y fľaša; ce_h^Y majster, ñe_h^Y že, a_h^Y jaj; pra_h^Y domu, vr_h^Y guľou, na nocľa_h^Y ostal.

Pred prestávkou alebo neznelou spoluhláskou nasledujúceho slova sa vyslovuje iba neznelé [*x*] : [wzdux_{toxt}o veľkomesta, prekročil_{prax}, prekročil_{prax} toho domu] atď. Tam, kde je v písme *ch*, vyslovuje sa [*ɣ*] alebo [*h*] aj v skupine spoluhlások, ak je spoluhlásková skupina v asimilačnom postavení ako v slovných spojeniach *necht očernel*, *decht nemáme*. Vyslovujeme [ñe_h^Yd očerñel, de_h^Yd ñe_h^Ymáme].

Zriedkavo sa spoluhlásky [*ɣ*, *h*] vyslovujú aj vnútri slova na morfeematickej hranici, prípadne tam, kde pôvodne bola morfeematická hranica ako v slovách *onehdy*, *onehdajši*, *všehdy*, *Bohdan*, *Bohdana*, *Bohdanovce*, *bohvie*, *bohuchovaj*, *bohďa*, *bohďaj*. Vyslovujeme: [oñe_h^Ydi,

oňe_hːdajši, fše_hːdi, bo_hːdan, bo_hːdana, bo_hːdanouce, bo_hːvje, bo_hːuxovaj, bo_hːdá, bo_hːdaj].

Osobitne treba upozorniť, že na morfematickej hranici (ale aj inde) pred spoluhláskou *h* sa často chybne vyslovuje neznelá spoluhláska namiesto znelej. Súvisí to s oslabovaním alebo s úplnou stratou znelosti nasledujúceho *h*. Oslabenie znelosti *h* sa prejavuje napríklad tak, že sa na začiatku jeho artikulácie zjavuje iba šumová (prídychová, dychová, t. j. neznelá) zložka bez hlasivkového tónu. Hlasivky sa rozkmitajú až neskoršie. Toto oneskorené rozkmitanie hlasiviek sa v skutočnosti prejavuje ako hlásková neznelosť. Z takejto nesprávnej výslovnosti *h* vyplýva potom aj (ortoepicky chybná) asimilácia predchádzajúcej znelej spoluhlásky na neznelú. Tak sa potom v slovách *rozhlas, rozhlasový, rozhodíť, rozhodnúť, rozhrabať, rozhalenka, rozhodca, rozhovor*, v zámenách *nášho, vášho*, ale aj v slovách ako *zhoda, zhodíť, zhrnúť, zhromaždenie, odhodlať sa, podhodíť, predhovor* nesprávne vyslovuje [rosxlas] alebo [rosːhlas], [sxromaždeňje] alebo [sːhromaždeňje] atď. (Zvýšeným *x* naznačujeme šumový neznelý, t. j. dyšný začiatok artikulácie *h*.) Takáto chybná výslovnosť môže vzniknúť ako individuálny návyk hovoriaceho alebo to môže byť aj vplyv nárečovej výslovnosti. V niektorých oblastiach Slovenska sa totiž spoluhláska *h* nahrádza spoluhláskou *ch* (Liptov, Šariš; porov. Stanislav, 1932, s. 214 n.; Pauliny, 1963, s. 177). V spisovnej slovenčine sa žiada vyslovovať aj v týchto pozíciách *h* s plnou znelosťou. Vyslovujeme teda: [rozhlas, rozhlasový, rozhodíť, rozhodnúť, rozhrabať, rozhalenka, rozho>ca, rozhovor, nášho, vášho, zhoda, zhodíť, zhrnúť, zhromaždeňje, odhodlať<sa, podhodíť, predhovor] atď.

Treba upozorniť aj na to, že spoluhláska *h* sa vo výslovnosti niektorých hovoriacich v postavení medzi samohláskami veľmi oslabuje alebo aj úplne zaniká. Často počujeme chybnú výslovnosť [vodo<ospodárski, poľno<ospodárstvo, popre<áňať, komisi<a<pre<ospodársku<spoluprácu, pre>ceda<národné<o<frontu, z<ide<ologické<o<boja, komunistické<o<presve>čeňja, energetické<o<sistému]. Nebezpečenstvo takejto výslovnosti sa zväčšuje so zvyšovaním tempa reči a vtedy, keď *h* stojí v koncovej časti dlhšieho slova alebo na konci vety. Je to, pravdaže, chybná výslovnosť.

*Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Martin, J. Horáček 1944, 316 s.
DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁL, Ā.: Atlas slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, 105 s. + 62 tab. obrazov.

HÁLA, B.: Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě. Praha, nakladatelství ČSAV 1962, 459 s.

LIŠKA, J.: Základy slovenskej ortofónie a ortoepie pre logopedickú prax, s. 37—106. In: Logopedický zborník 1. Logopedické poradenstvo. Red. J. Liška a kolektív. Košice, vydal Krajský ústav národného zdravia vo Východoslovenskom vydavateľstve, 1972, 274 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, 358 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, 124 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968, 583 s.

SCHULZOVÁ-KAJANOVÁ, O.: Úvod do fonetiky slovenčiny. Bratislava, SPN 1970, 127 s.

STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. Martin, Matica slovenská 1932, 562 s.

STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Martin, Osveta 1953, 295 s.

ZÁBORSKÝ, V.: Výslovnosť a prednes [vysokoškolské učebné texty], 2. vyd. Bratislava, SPN 1972, 94 s.

Partitívny genitív

JÁN ORAVEC

Okrem sloviess, ktoré sa s genitívom musia viazať (písali sme o nich v predchádzajúcich dvoch článkoch), máme v slovenčine hodne sloviess, ktoré sa s genitívom iba môžu viazať, lebo ich základná väzba je iná. K týmto slovesám patrí predovšetkým časť prechodných sloviess.

Ako vieme, prechodné slovesá sa viažu s akuzatívom, napr.: *vziať (si) slaninu, požičať (si) múku, pýtať (si) chlieb, dať (dakomu) peniaze* a pod. Priamemu akuzatívnemu predmetu pri takýchto slovesách konkuruje priamy predmet v genitíve: *vziať (si) slaniny, požičať (si) múky, pýtať (si) chleba, dať (dakomu) peňazí*. Pri takýchto slovesách je základnou neutrálnou väzbou akuzatív — vyjadruje zásah bez obmedzovania, bez vedľajších významov. Genitív im oproti akuzatívu dodáva nový významový odtienok: poukazuje na kvantitu zásahu. V prípadoch s genitívom môžeme spojenia doplniť výrazom priamo pomenúvajúcim kvantitu, ktorá sa genitívom naznačuje neurčito, napr. *vziať si (kúsok, trochu, kus, kilo ... mnoho, kusisko ...) slaniny*. V protiklade k spojeniu *vzal si slaniny* spojenie s akuzatívom *vzal si slaninu* sa nevyslovuje o kvantitatívnej stránke javu. Významový odtienok kvantity je samostatným významom genitívu. Genitív ho ne-

dostáva zo slovesa, naopak, uplatňuje ho aj v najsilnejších väzbách, t. j. pri prechodných slovesách, keď nastupuje namiesto základného pádu priameho predmetu — namiesto holého akuzatívu. Táto významová samostatnosť sa dokazuje ešte aj konkurenciou s iným základným pádom, s nominatívom, v prípadoch typu: *prišli ľudia — prišlo ľudí, na to zostane čas — zostane času, ubúdajú sily — ubúda sil, ujde sa ti robota — ujde sa ti roboty* a pod.

Odborne sa genitív (predmetový aj podmetový), ktorý naznačuje kvantitu, volá partitívnym genitívom (dakedy aj čiastkovým genitívom).

Keďže partitívny genitív na rozdiel od akuzatívu je druhotným prostriedkom na vyjadrenie priameho predmetu, býva všelijako obmedzený, a to gramaticky aj lexikálne. Najskorej uvedieme gramatické obmedzenia.

Po prvé sa partitívny genitív častejšie používa pri dokonavých slovesách ako pri nedokonavých: *dať (to dalo) roboty, doniesť vody, kúpiť cukríkov* ... Pri nedokonavých slovesách sa sústreďuje pozornosť skôr na druh a kvalitu predmetu než na kvantitu: *dávať robotu* (nie peniaze), *donášať vodu* (mnoho predmetových mien pri tomto slovese vôbec nepripúšťa genitív, napr. *donášať osoh*), *kupovať cukríky*.

Viac obmedzení má partitívny genitív z významovej stránky, a to tak z hľadiska významu mena, ako aj slovesa.

Partitívny genitív sa obmedzuje iba na isté významové okruhy mien. V jednotnom čísle partitívny genitív zväčša majú iba podstatné mená, ktoré pomenúvajú materiál, látku, kolektív alebo spodstatnený dej, vlastnosť (tzv. materiáliá, kolektíva a abstraktá), napr. *(nabrať) štrku, vody, jediva* ..., *dychu, odvahy* ..., *(mať) tabaku, hydiny, sily* ... Iné významové okruhy podstatných mien majú partitívny genitív až v množnom čísle: *nahľadať ľudí, napieť šišiek, nastrieľať zajacov* ... Keďže partitívny genitív vyjadruje neurčité množstvo, často sa táto jeho neurčitosť odstraňuje tak, že sa dodáva k nemu konkrétne pomenovanie kvantity, napr. *nabral vody — nabral trocha (hodne, dosť, mnoho ...) vody, nabral (za) hrniec vody*. Ak sa tu kvantita pomenúva podstatným menom, potom genitív závisí už nie priamo od slovesa, lež jednoznačne až od podstatného mena, stáva sa adnominálnym (prímenným) pádom. Dodávanie konkrétnych pomenovaní kvantity oslabuje partitívny genitív, predstavuje už jeho rozklad a degradáciu.

Z hľadiska slovesa je partitívny genitív obmedzený viac ako z hľadiska mena. Zásadne sa v tom odlišujú neodvodené slovesá a odvodené slovesá (s istými predponami a príponami).

Z neodvodených sloves môže mať partitívny genitív iba niekoľko skupín. Dajú sa vymedziť zhruba týmito významovými okruhmi:

1. *dať* (poskytnúť, pridať, kúpiť, požičať, nechať) — *dostať* (získať) — *vziať* (si);
2. *pýtať* (prosiť, žiadať, chcieť [namiesto slovesa *chceš/chcete* sa používa i sloveso *budeš/budete*], potrebovať);
3. *žičiť* (želať, priať, vinšovať, volať = želať...);
4. *mať*;
5. *vidieť, počuť, čuť, cítiť, pamätať* (si);
6. *skúsiť, užiť, zniesť, vystáť* (sem patria i predponové slovesá: *ochutnať, ovoňať, zakúsiť*).

No veď dobre, obíde sa bokom, ale *dá to roboty*. [Plávka] — *Bača mu dal chleba, syra i žinčice*. [Ondrejov] — *Mača... pretiahne sa cez prah v nádeji, že dostane na misku mlieka*. [Hečko] — *A potom ešte kúpila cukríkov*. [Jančová] — *Dievča pýta mäsa*. [Kukučín] — *Masti vezmem i predať do mesta*. [Tajovský] — *Ale ja chcem pálenky! Dajte mi ešte pálenky!* (Rázus) — *Budete si pýtať pečienky na prívážok*. [Kukučín] — *Budeš zapražných žemiakov, a či...* [Tajovský] — *Potreboval som groša ani soli*. [Švantner] — *Oženit sa, to nie je chleba požičať*. [príslovie] — *Trápiť sa nesužuje mnoho, ale strachu vystáť vystojí veľkého* [Kukučín] — *Ja mám i soli*. [Rázus] — *Okúsili aj hrozna, i dezertného vína*. [Kukučín]

Okrem predmetového genitívu jestvuje aj podmetový partitívny genitív pri nepredponových slovesách.

Sadneme si na breh a *bude i dreva*. [t. j. voda ho nanosí; Rázus] — *Lepšie je, keď padne snehu a ponad komíny zatiahne chladný vietor od Kriváňa* [Rázus].

Dakedy sa kvantita zdôrazňuje opakovaním mena v genitíve: *Na šope je s e n a a s e n a*. [Rázus]

Takéto výpovede majú zároveň citový ráz. Citové (emfatické) vyjadrenie kvantity je bežné aj pri jedinom partitívnom genitíve: *No, bude jasotu!* [Rázusová-Martáková] — *Tam vám bolo malín!* Veľká kvantita sa tu v hovorovej reči naznačuje aj intonáciou a predĺžením ostatnej slabiky.

Kým pri neodvedených prechodných slovesách partitívnosť nestojí na prvom pláne a genitív sa s neutrálnou akuzatívnou väzbou strieda voľne, zatiaľ pri odvodených prechodných slovesách je partitívny genitív častejší ako neutrálny akuzatív. Odvodené slovesá naznačujú aj slovotvorne, že dej sa týka len časti objektu, a to

a) partitívnymi predponami: *na-, pri-* (menej zreteľne predponami *u-, do-, od-, po-*) a kombináciami *pona-, popri-, pou-, podo-, pood-*,

b) príponou *-nú-* (po dlhom koreni *-nu-*), ktorá sa pri dokonavých slovesách strieda s inými príponami pri nedokonavých, napr. *glgať — glgnúť, lizať — liznúť*: k slovesám s príponou *-nú-* často pristupuje aj citové zvrtné *si* (*glgnúť si, liznúť si*): *frknuť* (vody), *črpnúť, streb-*

núť, kvacnúť, kydnúť, (za)hryznúť si, (za)chrupnúť si, (od-, u-)štipnúť (si), (u)šklbnúť (si),

c) kombináciou kvantitatívnych predpôn s príponou -nú-, napr. *odčrpnúť vody*.

Partitívne predpony a prípona -nú- umožňujú prekročiť významové okruhy sloviess dávania — brania, pýtania, žičenia, vnímania, t. j. okruhy sloviess s tzv. cieľovým a obsahovým predmetom. Rozširujú partitívnosť aj k slovesám so zásahovým predmetom, t. j. k slovesám, ktorých dej konkrétne zasahuje vec pomenovanú v predmete, a k slovesám s výsledkovým predmetom, t. j. predmetom, ktorý je výsledkom slovesného deja — porov. ich pri slovesách s predponou *na-*: *nakrájať slaniny, nalámať dreva, nastrieľať zajacov, natrhať čerešieň...*, *napáchať hriechov, nastavať domov, nasúkať motúzov...*

Z kvantitatívnych predpôn je najproduktívnejšia práve predpona *na-*. Slovesá s predponou *na-* označujú dostačujúcu mieru (napr. *najesť sa, napiť sa...*), ale ešte častejšie veľkú mieru (napr. *nahabať, nahrnúť, nakúpiť, nalapať, naobtínať, napiect, narobiť, nastínať, natárat, naváľať, navláčiť, nazháňať...*). Od ostatných kvantitatívnych predpôn *u-* sťažuje partitívne chápanie a obmedzuje väzbu slovesa tívny význam „nevypcháva“.

Z iných kvantitatívnych predpôn zreteľne udáva (malú) kvantitu predpona *pri-*: *pridať (soli), prihovieť (dreva), prikúpiť (poľa), priliat (mlieka), prísypať (múky), pristrúhať (chrenu)*.

V ostatných kvantitatívnych predponách *u-*, *do-*, *od-*, *po-* už kvantitatívny význam viacej zatlačili a zatláčajú iné ich významy. Napr. v predpone *u-*, označujúcej malé množstvo alebo odoberanie povedzme v slovesách: *ubrať, uliať (mlieka), ulomiť (haluziny), upiť si, urezať, usušiť, usypať, utrhnúť, uťat (trávy)...*, sa už kvantitatívny význam zastrel, takže táto predpona funguje aj ako čisto vidová, napr. *urobiť* (dokazuje sa to nemožnosťou tvoriť nedokonavý vid „urábať“). Takáto predpona *u-* sťažuje partitívne chápanie a obmedzuje väzbu slovesa na holý akuzatív *urobiť dačo*.

Podobne aj ostatné kvantitatívne predpony sú obmedzené iba na nemnoho sloviess, napr. predpona *do-*: *dodať, dokúpiť, doliať, doložiť, dozrieť, dosadiť, dosiať, dosypať...*; *od-*: *odkrojiť, odliať, odlomiť (si), odložiť (si), odrezať...*; *po-*: *pohodiť (sliepkam zrna), pojesť, pochoď, poželat, poskusovať, povymýšľať...* Aj v nich kvantitatívne-
mu významu konkurujú iné významy, napr. *doložiť* (= *dopovedať dačo*), *dosadiť* (*dačo do rovnice*), *odpísať dačo* (= *vyraď z inventára*)..., ktoré vylučujú partitívny genitív pri týchto slovesách.

Akuzatív sa záväzne kladie pri všetkých týchto predponových slovesách vtedy, keď je ním slovo, ktoré udáva mieru, napr. *nakosiť nošu (trávy), priliat pohár (vody)*. Pri takýchto menách sa partitív-

nosť nedá vyjadriť genitívom, napr. *prilial „pohár“ vody*, musí sa vyjadriť akuzatívom s predložkou *za*: *prilial za pohár vody*.

Pri predponových slovesách stojí aj podmetový partitívny genitív, napr. *pribudnúť/pribúdať*, *napadnúť (snehu)*, *ubudnúť/ubúdať*, *prirásť*.

Po sviatkoch *napadlo snehu*. [Chudoba] — S dieťaťom *pribúda starostí*. [Kukučín] — Radky sa množia, *trávy ubúda*. [Kukučín]

V podstate o partitívny (hoci oslabený) genitív ide aj pri zvratných slovesách v jednočlenných vetách: *ušlo sa*, *zachcelo sa*, *zažiadalo sa*, *dostalo sa*, *našlo sa*..., kde genitív tak isto konkuruje s nominatívom, ale tu genitívnu väzbu upevňuje aj jednočlennosť vety a zvratné zámeno.

Komu *sa ušlo času*, písal listy svojim rodičom, milenkám a známym, prosiac v nich o peniaze alebo jedlo. [Urban] — No, pri tak podrobne opísanej večeri *dostalo sa mi dôkladného vysvetlenia* dotyčne kasírovaného gymnázia. [Laskomerský] — Ešte som nepočul ani kukučku zakukať... a vám, ľala, *živánky už sa zachcelo!* [Jilemnický] — Kto chce, môže si *vybrať jemného pečiva*, akého sa mu *zažiada*. [Kukučín] — A toho *jedla sa* ešte nájde. [Tajovský]

Keďže je partitívnosť samostatný význam genitívu a genitív má tento význam bez ohľadu na kontext, nachádzame ho jednotlivo aj pri mnohých slovesách s inými predponami: *predať (komu)*, *rozpíliť (dreva)*, *zajesť si*, *zamiešať*, *zavariť*, *vypíť*, *zvariť*, *stopiť*, *zaslať*, *položiť*, *podsy-pať*, *predložiť*, *rozpražiť*, *odhriať*, *vybrať si*, *podstlať*, *obliznúť*, *vy-niesť*...

I *slaniny rozpraží*, až chlapcom zamlenie v ústach. [Rázus] — I *tvorohu odhrejem*. [Tajovský] — Elena *vyniesla* zo sypárne *zrna* a počastovala hydinu. [Kukučín] — *Bryndzičky i masielca som ti stopila*. [Tajovský] — Chlapci si *zajedli* aj *surovej slaniny*. [Ondrejov] — *Podsypte* mu *hrachu*, budete bez strachu. [Botto] — ...veru len *polihoval*, iba ak *dreva* šiel po meste *rozpíliť*... [Tajovský]

Jednotlivo sa takéto väzby aj frazeologizovali: *sveta skúsiť*, *sveta žiť*.

Lebo vždy mi príde na um, že s tou alebo s tou ako som si mohol *sveta žiť* u vás. [Tajovský]. — Raz už potom umienil si *sveta skúsiť*. [Dobšínský] — Dobre je *sveta skúsiť*. [príslovie]

K doktorým takýmto predponovým slovesám sa dostal partitívny genitív, keď sa používali ako rovnoznačné so slovesami, ktoré majú

kvantitatívne predpony *na-*, *u-*, *pri-* ..., porov. vo vete: *Nakladieme, rozložime si ohňa.* (Kukučín)

Vo všetkých doterajších prípadoch genitív naznačoval partitívnosť predmetu. Sú to najbežnejšie prípady. No v slovenčine — podobne ako vo východoslovanských jazykoch a v poľštine — máme aj iné použitie partitívneho genitívu. Ide o zriedkavé prípady typu *Požičaj mi noža*, známe z ľudovej reči. Odtiaľ sa dostali do hovorového štýlu spisovného jazyka. Bádateľia, ktorí sa týmto typom zaoberali, píšú, že genitív v ňom nevyjadruje obmedzenie predmetovej veci, ale slovesného deja, teda že veta *Požičaj mi noža* značí „Požičaj mi na (krátky) čas noža“. V slovenčine takýto partitívny genitív môže stať po slovesách: *dať*, *poslať*, *požičať*, *nechať*, *pýtať si*. Predmetové meno pri nich pomenúva veci osobnej potreby: nástroj, časť odevu.

Kamarátka moja, *požič mi lajblíka* ... (ľud. pieseň) — *Požičaj mi lopaty*, ak si už napiekla. (ľud. pieseň)

S partitívnym genitívom nezvratných sloves súvisí aj používanie genitívu pri zvratných slovesách typu *nanosiť sa* niečoho — *Tej čiapky sa nanosil*. Genitív tu stojí pri zvratných slovesách s kvantitatívnou predponou *na-*, ktoré označujú veľkú mieru (opakovania) deja. Významom je to opačný prípad ako typ *daj noža*. No partitívnosť sa pri ňom nevyjadruje genitívom, lež predponou *na-*. Genitív je tu obligátnou väzbou, nemôže sa v spisovnom jazyku voľne strieďať s akuzatívom. V dakťorých nárečiach sa pripúšťa konkurencia *tej čiapky som sa nanosil* — *tú čiapku som sa nanosil*. Už aj to dosvedča blízkosť tohto typu s partitívnym genitívom.

Ako sme videli, pri nezvratných slovesách partitívny genitív je síce živý gramatický prostriedok, ale ustupuje akuzatívu aj pri bezpredponových slovesách, aj pri slovesách s kvantitatívnou predponou. Pri predponových slovesách ustupuje súbežne s gramatikalizáciou predpôň, s ich zmenou na čisto vidové. Najďalej tento vývin pokročil pri predponách *po-*, *u-*, po nich genitív konkuruje akuzatívu zriedkavejšie. Genitív sa kladie, keď sa žiada zdôrazniť kvantitatívny odtieň, akuzatív zasa vtedy, keď sa pozornosť zameriava na kvalitu, druh, alebo keď sa vec uvádza ako nová, takže zdôrazňovanie kvantity by bolo na prekážku dorozumievaniu. Akuzatív preniká najmä v odbornom štýle. V hovorovom a umeleckom štýle je partitívny genitív celkom živý.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

HAUSENBLAS, K.: Vývoj předmětového genitivu v češtině. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1958, s. 123—146.

MARETIČ, T.: Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. 3. nepromijenjeno izdanje. Zagreb, Matica hrvatska 1963, s. 566—568.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 896 s.

ORAVEC, J.: Vázba slovies u Ondrejova. In: Jazykovedné štúdie. I. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 12.

ORAVEC, J.: Vázba slovies v slovenčine. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1967, s. 101—106.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 1. vyd. Bratislava, Osveta 1959, s. 199—200.

RUŽIČKA, J.: Podmetový genitiv. SR, 22, 1957, s. 5—19.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Syntax. 1. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1973, s. 137—151.

VINOGRADOV, V. et. al.: Grammatika russkogo jazyka. Tom II, sintaksis, časť prvaja. Moskva, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1954, s. 124—126.

ŻELAZKO, K.: Czasowniki przechodnie o składni wielorakiej w języku polskim. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk. Osolineum, s. 13—43.

Sémantická motivácia názvov paprade

ANTON HABOVŠTIAK

Na tónistých miestach po horách, vrchoch, na skalách medzi krovím i stromami rastie jedna z najrozšírenejších rastlín známa v odbornej literatúre ako *papraď samčia* (*Dryopteris filis* — mas (L.) Schott. Syn. *Nephrodium filis* — mas (L.). *Aspidium filis* — mas (L.) Sw. Je to jedovatá bylina z čeľade sladičovitých (*Polypodiceae*), ktorá môže pri slabšej otrave spôsobiť úporné bolenie hlavy a silnejšia otrava zapríčiňuje i oslepnutie, ba dokonca smrť (Thurzová a kol. 1971, s. 260). Papraď samčia osobitne zaujímala pracovníkov v oblasti etnografie, lebo sa jej pripisovala čarovná moc; patrila totiž do okruhu tzv. magických prostriedkov. Pre nezvyčajnú a bohatú nárečovú členitosť je táto rastlina zaujímavá aj z jazykového hľadiska, preto jej chceme venovať pozornosť aj v našom príspevku.

V spisovnom jazyku a odbornej literatúre sa pre túto výtrusnú, nekvitnúcu rastlinu s mohutnými striedavými listami ustálil názov *papraď*. V tejto podobe ho použili aj viacerí autori:

Po vlhkých tienistých lesoch rastie naša najobyčajnejšia papraď, *papraď samčia* (Novacký). — (zazrel) hromadu brál porastených machom a *papraďou* (Dobrota) — Predpísal som mu *papraď* a cintáriu, kázal jesť mrkvu a dal som mu sódu (Turgenev) — (uhlie) vzniklo z kmeňov stromovitých *papradí* (Silnický).

V spisovnej slovenčine sa používa názov, ktorý je známy aj v iných slovanských jazykoch vo viacerých hláskových alebo tvarových obmenách; porov. čes. *papraď*, juh. čes. *kapratí*, inde *kapradí*, *papradli*, *krapadli*, *kropadli*, *paprut*, *papručí*, *papratka*, *papráni* (Machek, 1957, s. 192), poľ. *paproć*, hor. luž. *paproć*, dol. luž. *papros*, ukr. *poporot*, rus. *poporot*, bielorus. *poparac*, slovin. *paprat*, sch. *poprat*, mac. *pa-prod*, bulh. *paprat* (Vasmer III, 1971, s. 202).

Tento všeobecne známy celoslovanský názov (psl. *paport*) je rozšírený aj vo väčšine slovenských nárečí, a to tak v stredoslovenských, ako aj západoslovenských a východoslovenských nárečiach. Na území Slovenska sa však tento názov používa v rozmanitých obmenách. V slovenských nárečiach s uplatnením zemepisného zreteľa sme zistili tieto hláskové a slovotvorné varianty uvedeného názvu: *papraď* (-d, -dž, -z), *kaproc*, *povraz*, *papried*; *papradžie*, *kapradí*, *papradzi*, *papradže*, *praprazie*, *papručzie*, *paprudie*, *papradze*, *paprade*, *popradžia*; *papračina*, *poporocina*, *poporčina*, *paprocina*, *papore*, *poporka*. V ukrajinských nárečiach *paporot* (-t).

Názov *papraď* sa vyskytuje v slovenčine aj v iných hláskových obmenách. Disimiláciou na diaľku $p - p > k - p$ vznikli znenia ako *kapraď*, *kaprad*, *kaprad*; *kapradžie*, *kapradí*, *kapradze*, *kapráči*, *kapradčina*. Jednotlivé znenia a podoby neutvárajú výraznejšie zemepisné areály. Iba všeobecne možno konštatovať, že pre stredoslovenské nárečia je charakteristická skôr podoba *papraď*, pre ostatné nárečia podoby so slovotvornými obmenami ako *papradžie* (-dzi, -di ap.).

Ako vidieť, hlásková a slovotvorná variabilnosť tohto názvu je značná. Výskum však ukázal, že pre slovenské nárečia je charakteristická aj lexikálna diferenciacia názvov tejto rastliny. Okrem názvu *papraď* a jeho obmien zistili sme ešte názvy utvorené od slova *rebro* v podobe *rebríňje*, *rebríňja*, *rebríňa*, *rebrína*, *rebriča*, *rebričja*, *rebričina*, *rebrički*, *žebrički*, *rebrinčiar*.

Veľmi rozšírené sú aj ustálené spojenia s privlastňovacími prídavnými menami utvorenými od slova *čert*, *diabol*, *had*, a to *čertovo* (*šertovo*), *čertové*, *čertovo* *rebro* (*lebro*), *ďablove*, *ďablove* *rebro* (*rebró*), *hadžje*, *hade*, *hadzje*, *hadze*, *haze*, *hado*, *hadovo*, *hadovo*, *hadacvo* *rebro* (*rebrá*).

Jednotlivo sa používajú aj spojenia s privlastňovacími prídavnými menami *srnčje*, *vlčje* (*vilče*) a *kozje* *rebro*. Prídavné mená utvorené od základu *had* sa spájajú aj s inými podstatnými menami ako *rebro*.

Získali sme údaje na spojenia *hadí*, *hazí*, *hadáci*, *hadeci* hrebeň (*hreiben*); *hadie*, *hadecie*, *hadecja* *pjero*, *had'acjo*, *hädovo*, *hadjo* *pjero*, *hadovo perje* (*pjerje*), *haze pírko*, *hadovo pjerko*, *haže*, *haze pír*, *had'ja*, *hadová*, *hadeca*, *had'acija*, *had'äcija* *postel* (*postel*, *postjél*), *had'acki postej*, *had'ecá postjél'ka*, *hazi trus*, *hadeci dohan*, *hadovo koreňe*, *hazi dričok*, *had'a drabinka*, *hadže lišče*.

Názvy so slovom *rebro* sú charakteristické najmä pre južnú oblasť západoslovenských nárečí. Známe sú však aj v Turci, Tekove, na strednej Orave a inde. Spojenia s prídavným menom utvoreným od slova *had* sú charakteristické pre gemerské nárečia a pre časť východoslovenských nárečí.

Okrem týchto názvov sme zistili ešte aj ďalšie, ale tie sa vyskytujú skôr iba jednotlivo. Sú to názvy ako *feráčina* (*faračina*), *peračina*, *peráčina*, *peräčina* známe na niekoľkých miestach v Liptove, Turci a na dol. Orave; jednotlivo sa nájdu aj názvy *kopor*, *koprje*, *koportina*, *kriaporčina*, *drabinka*, *umrem* — *neumrem*, *chrapút*, *lokaj*, *prenccka*, *trusak*, *ebreze*, *gebreze*.

Z literatúry sme získali aj doklady na názvy *cicvár* a *šuškovičník* (Thurzová a kol. 1971, s. 260). Tieto názvy sme však pri našom výskume nezaznamenali.

Z doterajšieho materiálu vidieť, že pri pomenúvaní tejto rastliny v slovenských nárečiach bola veľmi pestrá a rôznorodá motivácia. Etymologicky súvisí pôv. *paportъ s litov. *papartis*, *papartys* (= *papraď*) a to s inoeurop. *parnám* vo význame „kridlo, pero“ (Vasmer III, 1971, s. 202). Názvom *paportъ* sa pomenúva rastlina, ktorá je podobná vtáciemu kridlu alebo peru. Na túto motiváciu upozorňujú aj slovenské hláskové a tvarové obmeny slova *papraď* (*papradje*, *papradina* atď.) a slová *perie* (*pero*, *perko*) v ustálených spojeniach ako *hadie*, *hadacie*, *hadovo perje* (*pero*). Pripodobnením k slovu *pero* (*perje*, *pjera*, dolnoor. *perä*) pravdepodobne vznikli aj nárečové znenia *peračina*, *peráčina*, *peräčina*. S týmito názvami zemepisne súvisia aj slová *feráčina*, *faračina* (miestami aj *šaračina*, *švaračina*, *čaračintie*), o ktorých sa V. Machek nazdáva, že sú to prevzatia rumunského slova *feriga* známeho z rumunčiny na označenie sladiča (Machek, 1957, s. 108).

Na istú podobnosť tejto rastliny s hrebeňom poukazuje aj názov *hrebeň*, ktorý je však známy iba v spojení *had'i*, *had'eci* *hrebeň*. Takto metaforickým posunom (na základe podobnosti) vznikli názvy súvisiace so slovom *rebro* (*rebriňa*, *rebričina*, *drabinki*). Istá podobnosť paprade s kôprom spôsobila zámenu názvov, a tak sa názov *kypor* (*koprje*, *koportina*) preniesol aj na papraď. Takáto zámena názvov v ľudovej botanickej terminológii je značne rozšírená. Aj názov *lokaj* sa preniesol na papraď z rastliny, ktorá je známa v podobe *lokaj*, *lotaj* a vzta-

huje sa na vodné alebo bahnové rastliny (Machek, 1954, s. 260). Názov *trusak* vysvetľuje, že je to rastlina, ktorá „trúsi“ semená, t. j. rozmnožuje sa výtrusmi. Názov v podobe *umrem* — *neumrem* súvisí s istým druhom hádania, či sa získa očakávaná odpoveď, a to tak, že sa vytrhávajú párne a nepárne listy alebo lupene i kvety príslušnej rastliny.

Niektoré združené pomenovania, ktorými sa pomenúva *papraď*, majú v prvej časti názvu privlastňovacie prídavné meno zvieracie (často druhové), napr. *vlčje*, *srdčje*, *kozje rebro*. Takýmto prídavným menom sa jazykovo môže naznačovať istý vzťah k uvedenému zvieraťu, napr. podobnosť jeho rebra, alebo aj to, že tieto zvieratá žerú túto rastlinu podobnú rebro. Pri názvoch poprade však pravdepodobne nejde o tieto vzťahy. Lexikalizované spojenia typu *čertovo*, *d'jablovo*, *had'je pero*, *hadova* (*hadacia*) *postel'*, *hadžje lišče* (= hadie listie) poukazujú skôr na magický charakter tejto rastliny. Ako je známe, večer pred dňom biblického Jána Krstiteľa (24. júna) alebo priamo cez polnoc tohto dňa sa odporúčalo zbierať isté zeliny. Vtedy nazbierané zeliny sa využívali nielen na liečenie, ale aj na čary. Aj *papraď* patrila k tým rastlinám, ktorým sa pripisovala tajomná, čarovná moc. Eud veril, že *papraď* kvitne iba v jánsku noc v podobe zlatého prášku. Kto natrafil na ňu práve v túto chvíľu, mohol sa pomocou tejto rastliny zmocniť pokladov zakopaných v zemi (Holuby, 1958). Lenže získať túto rastlinu nebolo ľahko, lebo ju chránil, strážil čert, diabol, had, veľmi zriedkavo aj vlk, srna a koza. Názvy ako *hadova postel'*, *had'acia postel'elka*, *hadže lišče* (= hadie listie) vychádzajú z tohto predpokladu, lebo had podľa týchto predstáv na tejto rastline spával a čert i had vraj fajčili jej listie (*čertov*, *hadeci dohan*), ba zanechávali tam aj stopy (*hadzi trus*). Vzhľadom na to, že túto tajomnú a vzácnu rastlinu strážili také bytosti ako čert, diabol a napokon aj had (personifikácia zla) i vlk, získal sa kvet poprade veľmi zriedka, a keď sa napokon predsa dostal niekomu do rúk, zvyčajne sa mu z nich vyšmykol skôr, ako ho mohol využiť.

Papraď je teda rastlina, ktorá sa využívala v ľudovej mágii. Poukazuje na to nielen motivácia názvov tejto rastliny, ale aj nezvyčajná a veľmi pestrá hlásková, tvarová a lexikálna členitosť tohto názvu v slovenských nárečiach.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HOLUBY, E. J.: Národopisné práce. Zostavil a úvod napísal dr. Ján Mjartan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 545.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.

NOVACKÝ, M. J.: Botanika pre I. triedu stredných škôl. Bratislava, Štátne pedagogické vydavateľstvo 1950.

THURZOVÁ, L. — KRESÁNEK, J. — MAREČEK, Š. — MIKA, K.: Malý atlas liečivých rastlín. 4. vydanie. Bratislava, Osveta 1971.

VASMER, M.: Etymologičeskij slovar' russkogo jazyka. Tom. III (Muza-Cjat). Moskva, Izdatel'stvo „Progres“ 1971.

Názvoslovie evidencie nehnuteľností

Tento súbor názvov a definícií vypracovala subkomisia stálej terminologickej komisie pri Slovenskom ústave geodézie a kartografie. Predsedom subkomisie je prof. Ing. dr. František Kuska, členmi sú Ing. Štefan Tóth, Ing. Imrich Horňanský a Ing. Ján Valovič. Jazykovým poradcom komisie je PhDr. Ivan Masár.

I. ZÁKLADNÉ NÁZVY

nehnuteľnosť

pozemky a stavby akéhokoľvek druhu a trvalého charakteru

evidencia nehnuteľností (EN)

súpis a opis nehnuteľností v ČSSR, ich geometrické zobrazenie na mapách s vyjadrením užívacích a právnych vzťahov k nim; udržiava sa v súlade so skutočným stavom

evidencia pôdy, jednotná (JEP)

súpis a opis pozemkov na mapách a v písomnom operáte, ktorý sa vykonal v rokoch 1956—1958 namiesto pozemkového katastra; evidoval iba užívacie vzťahy k nehnuteľnostiam; bol podkladom pre terajšiu EN

sektor

skupina poľnohospodárskych, prípadne nepoľnohospodárskych závodov riadená jedným ústredným orgánom (ministerstvom a pod.), alebo osobitne vyčlenená z dôvodov plánovania poľnohospodárskej výroby

závod, poľnohospodársky

závod obhospodarujúci viac ako 10 árov poľnohospodárskej pôdy

závod, nepoľnohospodársky

závod obhospodarujúci menej ako 10 árov poľnohospodárskej pôdy

II. TECHNICKÉ A SPRÁVNE JEDNOTKY, HRANICE

obec

najnižšia správna územná jednotka

obec, politická

správna jednotka s výmerou všetkých pozemkov územne patriacich do obce ohraničenej správnymi hranicami

obec, evidovaná

súbor všetkých pozemkov nachádzajúcich sa v politickej obci a pozemkov ležiacich v iných obciach, ale užívaných užívateľmi, ktorí bývajú v príslušnej obci

obec, hospodárska

súbor pozemkov evidovanej obce zmenšený o výmeru pozemkov, ktorých užívatelia bývajú v iných politických obciach

územie, katastrálne

technická jednotka, ktorú tvorí miestopisne uzavretý a spoločne evidovaný súbor nehnuteľností; obvod katastrálneho územia je zvyčajne totožný s územným obvodom obce, ale jedna obec môže mať dva i viac katastrálnych území

chotár

súbor všetkých pozemkov patriacich k obci

názvy, chotárne

vlastné mená skupín pozemkov alebo častí územia obce

hon

a) názov časti chotára v extraviláne

b) bývalý lokálny názov katastrálneho alebo uhorského jutra na Slovensku

extravilán

súbor pozemkov celého chotára okrem intravilánu

intravilán

ohraničená časť chotára so súvisle zastavanými a výhľadovo na zastavanie určenými pozemkami vrátane technického a občianskeho vybavenia

hranica katastrálneho územia

myslená čiara v teréne i na mape oddeľujúca jedno katastrálne územie od druhého; môže byť čiastočne alebo úplne totožná s obecnou hranicou (správnou hranicou)

trojchotárový bod, nevhod. trojchotár

ohraničený bod na styku hraníc troch správnych jednotiek

trojchotárník

trvalý znak na trojchotárovom bode (kameň, kopec a pod.)

hranica

čiara oddeľujúca pozemky rozličných správnych celkov alebo rozličných charakteristík (parcely)

hranica druhov pozemkov = hranica kultúr

hranica medzi pozemkami (parcelami) rôzneho druhu (napr. lúka, orná pôda, lesná pôda, zastavané plochy a pod.)

hranica, skrytá = hranica, neviditeľná

hranica pod zemským povrchom alebo zakrytá stavbou (napr. zakrytý vodný tok, podzemná stavba a pod.)

hranica, nepoznatelná

na mape vyznačená hranica, ktorej priebeh v teréne nie je zrejmý

hranica parcely

hranica zobrazujúca obvod parcely na mape

hranica, pohyblivá

hranica pozemku podmienená jestvujúcim stavom nejakého prírodného predmetu (napr. prechádzajúca prúdniciou vodného toku, ktorý časom mení svoje koryto)

hranica porastov

hranica medzi lesnými porastmi (jedľa, smrek a pod.)

hranica, poliaca nespráv. hranica, spólná

v teréne nepoznatelná, neoznačená, ale na mape vyznačená čiara, ktorá symbolicky rozdeľuje pozemok plošne na ideálne polovice

hranica, sporná

hranica medzi pozemkami (parcelami) rozličných užívateľov, prípadne vlastníkov alebo správnych celkov, o ktorej sa nedosiahla dohoda

hranica, správna

hranica pozemkov medzi rozličnými správnymi celkami (republika, kraj, okres, obec)

hranica, užívacia

hranica oddeľujúca pozemky rozličných užívateľov, t. j. občanov alebo organizácií užívajúcich pozemok

hranica, vlastnícka

hranica medzi pozemkami rozličných vlastníkov

hraničník

stabilizačný znak (kameň, stĺp, kopec a pod.) označujúci priebeh nejakej hranice v teréne (napr. hranice štátnej, správnej, vlastnickej, kultúr a pod.)

medzník

trvalý prirodzený alebo umelý znak (kameň, kopec a pod.), ktorým je v teréne stabilizovaný v lomových bodoch priebeh hraníc rozličných pozemkov

ohraničenie

vyznačenie hraníc pozemku v lomových bodoch medzníkmi, oplotením a pod.

vytyčenie hranice

meračský úkon na vyznačenie priebehu hranice prostredníctvom znakov v teréne

vyznačenie hranice

označenie vytyčenej hranice viditeľnými znakmi v teréne, napr. medzníkom, plotom a pod.

vyrovnanie hraníc

úprava lomeného priebehu hranice dvoch susedných pozemkov pri zachovaní pôvodných plôch

**III. PARCELA, POZEMOK A TECHNICKO-PRÁVNE VZŤAHY
K NEHNUTEĽNOSTIAM**

parcela

geometrický obraz pozemku na katastrálnej alebo pozemkovej mape, označený parcelným číslom

parcela, pozemková

súhrnné označenie parciel s iným druhom pozemku, ako sú zastavané plochy a nádvorcia; vyskytuje sa v českých krajocho

parceta, remeňovitá

geometrický obraz veľmi úzkeho a dlhého pozemku na mape

parceta, poliaca nespráv. parcela, spolná

geometrický obraz pozemku na mape spoločný dvom susedným obciam alebo katastrálnym územiam, ktorého ideálna polovica pozdĺž parcely je vyznačená na mape

parceta, stavebná

parceta so zastavanou plochou a nádvorím, prípadne určená na zastavanie

časť parcely

plocha vzniknutá pri výskyte rôznych kultúr v rámci jednej parcely, pričom kultúry nespĺňajú podmienky na vznik samostatnej parcely

diel parcely

výmera časti parcely osobitne určovaná vo výpočtových protokoloch

číslo, parcelné

číslo na mape, ktorým je označená každá parcela zhodne vo všetkých mapových a písomných operátoch; parcely sú číslované pri každom katastrálnom území osobitne

číslovanie parciel

označovanie parciel na mape arabskými číslicami v aritmetickom poradí od jednotky podľa predpísaných zásad

výmera parcely

číselné vyjadrenie plochy pozemku v plošných jednotkách

číslo, popisné

starší názov súpisného čísla

číslo, súpisné

číslo, ktorým sa označujú všetky budovy určené na trvalé bývanie, objekty občianskej vybavenosti trvalého charakteru (administratívne budovy, obchody a pod.), priemyselné objekty atď.; čísluje sa v rámci istého územného celku (obce, mestský obvod)

číslo, evidenčné

číslo, ktorým sa označujú budovy a objekty slúžiace na dočasné alebo prechodné bývanie a na niektoré iné ciele

číslo, orientačné

číslo, ktorým sa môžu na orientačné účely označovať budovy (objekty) každej ulice alebo verejného priestranstva, hoci už majú súpisné čísla

pozemok

časť prirodzeného zemského povrchu oddelená od susedných častí trvalým rozhraničením, správnu, vlastníckou alebo užívacou hranicou alebo hranicou kultúr

pozemok, náhradný

pozemok vyčlenený na istom mieste ako náhrada za pôvodný pozemok pri dodržaní zásady rovnakého druhu, výmery a akosti

pozemok, vzorkový

pozemok vybratý pri oceňovaní pôdy pozemkov ako vzor pre každú akostnú triedu na porovnanie bonity

záhumienok

pozemok poskytovaný členovi JRD na užívanie; jeho maximálnu výmeru vymedzujú stanovy JRD

vlastník nehnuteľnosti

fyzická alebo právnická osoba, ktorá vlastní nehnuteľnosť

užívateľ nehnuteľnosti

fyzická alebo právnická osoba užívajúca nehnuteľnosť

chotárnik

a) občan, ktorý vlastní alebo užíva pozemok v príslušnej obci;

b) hraničný znak priebehu hraníc chotára (obecnej hranice)

inochotárnik

občan, ktorý býva v inej obci, ale vlastní alebo užíva pozemky v danej obci

daň, poľnohospodárska

poplatok odvádzaný štátu za užívanie (vlastníctvo) poľnohospodárskej pôdy

výťažok, katastrálny

súčin výmery a sadzby plošnej jednotky určenej pre kultúru a akostnú triedu v oceňovacom obvode

vyvlastnenie nehnuteľnosti

prevod nehnuteľnosti zo súkromného alebo osobného vlastníctva do vlastníctva štátu za náhradu

IV. STABILNÝ KATASTER, PLOŠNÉ MIERY**kataster, stabilný**

kataster vybudovaný na základe patentu Františka I. z 23. 12. 1817; budoval sa na vedeckých základoch (trigonometrická sieť, zobrazovacia sústava, geometrické zobrazenie pozemkov a pod.)

kataster, pozemkový

geometrické zobrazenie, súpis a opis všetkých pozemkov v štáte

kataster, reambulovaný

stabilný kataster po jeho jednorazovom doplnení zmenami vzniknutými od jeho založenia a s novým ocenením pozemkov; vyskytuje sa len v českých krajoch

jutro, katastrálne

jednotka plošnej miery v siahovej sústave (1600 štvorcových siah = 5755 m²)

jutro, uhorské

jednotka plošnej miery v siahovej sústave (1200 štvorcových siah = 4316 m²)

korec

plošná jednotka v siahovej sústave (800 štvorcových siah = 2877 m²)

merica

plošná jednotka v siahovej sústave (0,33 kat. jutra = 533,3 štvorcovej siah = 1918 m²)

V. MERANIE A VYŠETROVANIE**mapovanie, katastrálne**

súhrn meračských prác podľa platných predpisov na zobrazenie tvaru a polohy predmetov merania pre bývalý pozemkový kataster; výsledkom bol úplný meračský a písomný katastrálny operát

mapovanie, štátne

mapovanie vykonávané štátnymi orgánmi podľa platných predpisov

vymeriavanie

meranie vykonané s cieľom geometricky zobraziť pozemky

meranie, pôvodné = meranie, základné

prvé štátne vymeriavanie vôbec pre potreby pozemkového katastra

meranie, evidenčné

meranie vykonávané na udržiavanie mapy v súlade so skutočnosťou

miera, konštrukčná

dĺžkový údaj potrebný na určenie polohy bodu

miera, kontrolná

nadbytočný dĺžkový údaj, ktorým sa kontroluje správnosť určenia polohy bodu alebo rozmery a tvarová správnosť spravidla jednoduchých obrazcov

miera, križová

kontrolná (výnimočne konštrukčná) miera uhlopriečky zameraného obrazca

miera, pomerná

kontrolná miera medzi dvoma susednými bodmi určenými polohovo; inokedy plní aj úlohu konštrukčnej miery

miera, priečna

a) odmeraný kontrolný dĺžkový údaj medzi dvoma polohovo určenými bodmi, ktoré nie sú na mape spojené čiarou;

b) odmeraný konštrukčný údaj na polohové určenie bodov, ktoré ležia bokom medzi dvoma bodmi

priamka, pevná meračská

meračská priamka spájajúca dva číselne určené polohové body

priamka, voľná meračská

meračská priamka pripojená konštrukčne (výpočtom) na dva alebo viac číselne určených polohových bodov

priamka, orientovaná meračská

meračská priamka, ktorá vychádza z polohovo daného bodu a smeruje na druhý polohovo daný neprístupný bod

náčrt, vyšetrovací

náčrt (doklad) vyhotovený v mierke alebo voľnou rukou, v ktorom sa pri obchádzke v teréne zaznačujú pokiaľ možno vzájomne polohovo správne vyšetrované predmety merania, užívacie a vrasnícke hranice, druh pozemkov, spôsob užívania, čísla evidenčných listov zistených vlastníkov a užívateľov, názvy a pod.; vyhotovuje sa pri THM a aktualizácii máp

náčrt, vytýčovací

grafický číselný podklad na vytýčenie stavebných objektov, stavebných a uličných čiar, komunikácií, hraníc a pod.; je vyhotovený na podklade meračských náčrtov, geometrických plánov alebo z kartometricky získaných údajov

manuál

starší názov meračského náčrtu

brouillon

názov historickej realie zodpovedajúci približne dnešnému meračskému náčrtu

identifikácia parciel

získovanie totožnosti a zhody tých istých pozemkov zapísaných v dvoch alebo viacerých operátoch, ktoré vznikli pri rozdielnom mapovaní

klasifikácia pôdy

zatriedenie pôdy z hľadiska akosti podľa vybraných prírodných, ekonomických alebo iných znakov

VI. ÚDRŽBA A OBNOVA MERAČSKÉHO A PÍSMENNÉHO OPERÁTU, NOTÁRSKO-TECHNICKÉ PRÁCE

obnova pozemkového katastra

nahradenie katastrálneho operátu alebo jeho časti novým operátom; dôvodom môže byť opotrebovanosť, strata alebo zničenie operátu, pri mapách nevyhovujúca presnosť alebo mierka

revízia katastra

reambulácia katastra po odstránení nezhôd v ocenení pozemkov; vyskytuje sa len v českých krajoch

obnova operátu EN

nahradenie operátu EN alebo jeho časti novým operátom z tých istých dôvodov ako pri obnove pozemkového katastra

údržba písomného operátu EN

sústavné dopĺňanie operátu EN zmenami a údajmi evidovanými v EN podľa skutočného stavu, podľa listín, hlásení, vyšetrovaní a pod.

aktualizácia mapy

sústavné dopĺňanie a uvádzanie obsahu mapy do súladu so skutočnosťou

údržba mapy

sústavné dopĺňanie obsahu mapy zmenami vzniknutými v teréne

reambulácia = reambulácia mapy

jednorazové vyšetrovanie a zameranie zmien na doplnenie mapy podľa skutočného stavu v teréne

údržba mapy, číselná

údržba mapy, pri ktorej sú zamerané zmeny spracované v súradniciach

údržba mapy, evidenčná

údržba mapy, pri ktorej sa zmeny zameriavajú a spracúvajú na identické body (terén — mapa)

hlásenie zmien

a) povinnosť vlastníkov, užívateľov a MNV, vyplývajúca zo zákona o EN, udržiavať stály súlad zápisov v EN so skutočným stavom (zmena užívateľa alebo vlastníka, druhu pozemku, spôsobu užívania a pod.);

b) názov tlačiva, ktorým sa zmena ohlasuje

zameranie zmien

meračské práce v teréne vykonané v záujme údržby mapy

zákres zmien

zakreslenie zameraných zmien v teréne do mapy

výkaz zmien

súčasť písomného operátu EN obsahujúca zápisy všetkých zmien, ktoré vznikli počas bežného roka

zmena, trvalá

zmena informácie v EN, ktorá je predmetom merania alebo zápisu do operátu EN

zmena, dočasná

zmena informácie v EN, ktorá nie je predmetom merania alebo zápisu do operátu EN

zmena katastrálneho územia

zmena územia technickej jednotky napr. zlúčením dvoch i viacerých katastrálnych území, rozdelením jedného katastrálneho územia na dve alebo viac, pričlenením časti katastrálneho územia k inému katastrálnemu územiu; keď je katastrálne územie totožné s hranicou obce, ide o zmenu územia obce

zmena hraníc

zmena polohy, prípadne aj tvaru hraníc v teréne a na mape

zmena kultúry

zmena doterajšieho spôsobu obrábania

zmena kultúry, nepovolená

zmena spôsobu obrábania bez súhlasu príslušného orgánu

zmena kultúry, povolená

zmena spôsobu obrábania so súhlasom príslušného orgánu; keď ide o zmenu menej výnosnej kultúry na výnosnejšiu, súhlas nie je potrebný

záznam nepovolených zmien kultúr

súpis pozemkov, na ktorých sa vykonala nepovolená zmena kultúry

plán, geometrický

grafické znázornenie nehnuteľnosti vzniknutej reálnym rozdelením jednej alebo viacerých nehnuteľností; je súčasťou listín zachytávajúcích právne vzťahy k rozdeľovaným nehnuteľnostiam

overenie geometrického plánu

skontrolovanie a potvrdenie geometrického plánu z hľadiska náležitostí a presnosti pracovníkmi, ktorí sú na to oprávnení

kópia z pozemkovej mapy

ručne alebo mechanicky zhotovená kópia časti platného, prípadne aj neplatného stavu polohopisu pozemkovej mapy

zlučka

dohovorená značka tvaru S, ktorou sa označuje príslušnosť plochy neoznačenej parcelným číslom k parcele označenej parcelným číslom

výpisy z operátov EN

ručne, písacím strojom alebo mechanicky zhotovené odpisy (kópie) niektorej časti písomného operátu v požadovanom rozsahu

výkaz, sumarizačný

časť operátu EN; vyhotovujú sa tieto výkazy; úhrnné hodnoty druhov pozemkov, sektorové prehľady o plochách kultúr, prehľad úhrnných údajov evidenčných listov a iné

protokol o vyšetrovaní správnych hraníc

doklad o priebehu a opise správnych hraníc zhotovený na to určenou komisiou

VII. HOSPODÁRSKO-TECHNICKÁ ÚPRAVA POZEMKOV

úprava pozemkov

geometrická úprava tvaru a veľkosti pozemkov na požadovaný cieľ

úprava pozemkov, hospodársko-technická (HTÚP)

sceľovanie rozdrobených a rozptýlených poľnohospodárskych pozemkov s cieľom utvoriť podmienky na zavedenie mechanizácie v poľnohospodárstve, socializácie pôdy a socialistickej veľkovýroby

operácie, agrárne

súhrnný názov pre všetky skoršie druhy úprav pozemkov (komasácia, parcelácia a pod.)

sceľovanie pozemkov

1. pozri komasácia;
2. zlúčenie niekoľkých pozemkov do jedného pozemku bez úpravy ich obvodu

komasácia

sceľovanie rozdrobených a rozptýlených pozemkov toho istého vlastníka podľa kultúr a bonity do väčších celkov s cieľom hospodáriť ekonomickejšie; komasácie sa vykonávali od r. 1836 do r. 1951; sceľovanie sa mohlo vykonať v celom extraviláne, alebo len v jeho istej časti

arondizácia pozemkov

geometrická úprava hraníc pozemkov umožňujúca pri zachovaní výmery účelnejšie obrábanie

zlučovanie parciel

utváranie jednej parcely z viacerých parciel rovnakej kultúry a toho istého vlastníka alebo užívateľa a ich registrovanie pod jedným parcelným číslom

parcelácia

rozdelenie rozsiahleho pozemku alebo súboru pozemkov na menšie účelové pozemky (parcely)

delenie pozemkov

členenie pozemku alebo súboru pozemkov na iné celky

delenie parciel

zobrazenie delenia pozemkov na mape

druh pozemku

pozemok podľa spôsobu obrábania a využívania; podľa príslušnej vyhlášky boli v ČSSR určené tieto druhy pozemkov (kultúry): orná pôda, chmeľnice, vinice, záhrady, ovocné sady, lúky, pasienky, lesná pôda, rybníky s chovom rýb, ostatné vodné plochy, zastavané plochy a nádvoría, ostatné plochy

trieda, akostná (bonitná)

- a) stupeň akosti (bonity) vzorkového pozemku istej kultúry vyjadrený číselne;
- b) kategória na zadelenie pozemku s katastrálnym výťažkom podobným katastrálnemu výťažku vzorkového pozemku

kultúra = druh pozemku

bonita (akosť) pôdy

hodnota vlastností pôdy, ktoré pôsobia na jej úrodnosť

bonitácia pôdy

získovanie bonity (akosti) pôdy všetkých pozemkov podľa jednotlivých hladísk

oceňovanie pozemkov

získovanie akosti pôdy pozemku pre každú kultúru podľa celoštátnych zásad

delimitácia pôdneho fondu

vyčlenenie pôdy na ustálenie hraníc medzi poľnohospodárskou a lesnou pôdou a ich označenie trvalými znakmi v teréne

fond, pôdny

súhrn poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej pôdy v štáte

pôda, poľnohospodárska

pôda používaná na poľnohospodársku výrobu; v ČSSR sú do poľnohospodárskej pôdy zaradené: lesná pôda, rybníky s chovom rýb, ostatné vodné plochy, zastavané plochy a nádvoria, ostatné plochy

pôda, nepoľnohospodárska

pôda svojím prirodzeným zložením nevhodná na obrábanie, alebo pôda využívaná na nepoľnohospodárske ciele; v ČSSR sú do nepoľnohospodárskej pôdy zaradené: lesná pôda, rybníky s chovom rýb, ostatné vodné plochy, zastavané plochy a nádvoria, ostatné plochy

pôda dočasne odňatá poľnohospodárskej výrobe

poľnohospodárska pôda určená na istý čas na nepoľnohospodárske účely; v EN sa eviduje osobitne

enkláva

pozemok alebo súbor pozemkov čiastočne alebo úplne obkolesený pozemkami iných užívateľov (vlastníkov), inej kultúry a v inej správe

prírastok pôdy

- a) zväčšenie výmery istého druhu pozemkov (kultúry) v rámci správnej jednotky;
- b) výmera pozemkov ležiacich mimo evidovanej obce, pričom ich užívateľ má sídlo v evidovanej obci

úbytok pôdy

- a) zníženie výmery istého druhu pozemkov v rámci správnej jednotky;
- b) výmera pozemkov vnútri evidovanej obce, ktorých užívatelia bývajú v inej obci

pôda, neobrobená = pôda ležiaca úhorom

pôda akosťou a podmienkami súca na obrábanie, ale neobrábaná

VIII. OPERÁT**operát EN, meračský**

pozemkové, evidenčné a pracovné mapy v EN; v pozemkovom katastri to boli katastrálne a príručné mapy

operát EN, písomný

súpis parciel, evidenčné listy, listy vlastníctva, zoznam užívateľov a vlastníkov, register užívateľov a vlastníkov, zoznam domov a výkaz zmien v EN

operát, nezjednotený

katastrálny operát, v ktorom sa katastrálna mapa ešte nestala podkladom pre pozemkovú knihu

operát, zjednotený

katastrálny operát, v ktorom sa katastrálna mapa stala podkladom pre pozemkovú knihu

operát, katastrálny

súhrn meračského a písomného operátu bývalého pozemkového katastra; mal podstatné, vedľajšie a pomocné časti: podstatné časti tvoril meračský a písomný operát, zbierka listín a úhrnné výkazy; vedľajšie časti predstavovali prehľadné mapy, zoznamy hradsých a vodstiev a elektrických vedení vysokého napätia; pomocné časti tvorili oceňovacie protokoly, zostavovanie akostných tried, rozličné výpisy, zoznamy domov, názvov a pod.

operát jednotnej evidencie pôdy (JEP)

operát založený iba na evidenciu užívateľov vzťahov k nehnuteľnostiam v obci, ktorý sa stal neskoršie podkladom na založenie operátu EN

operát evidencie nehnuteľností (EN)

súhrn predpísaných informácií o nehnuteľnostiach; obsahuje meračský operát, písomný operát, zbierku listín a sumarizačné výkazy; jednotkou je obec

knihy, verejné

spoločný názov pozemkovej, banskej, vodnej a železničnej knihy; knihy mali verejný charakter

knihy, banská

verejná kniha, v ktorej sa evidovali banské miery a diela; ich predmetom bolo oprávnenie ťažiť nerasty a zriaďovať pomocné diela súvisiace s ťažbou

knihy, pozemková

verejná kniha, v ktorej sa evidovali vlastnícke a iné vecné práva na nehnuteľnosti

knihy, vodná

verejná kniha, ktorá obsahovala právne nároky na užívanie vody a práva vzťahujúce sa na vodné toky

knihy, železničná

verejná kniha, ktorá obsahovala súpis všetkých pozemkov železnice slúžiacich verejnej doprave; na jej zriadenie bolo udelené právo vyvlastnenia a služobnosti a pod.

urbár

fyzicky nerozdelené podielové spoluvlastníctvo lesov a pasienkov bývalých poddaných

komposesorát

fyzicky nedeliteľné podielové spoluvlastníctvo lesov a pasienkov bývalých slobodných zemanov alebo urbárikov

parifikát

pôda úmyselne odňatá z poľnohospodárskeho alebo lesného obrábania a užívaná na iné ciele v bývalom pozemkovom katastri, napr. materiálové jamy, pieskoviská, ochranné hrádze a pod.; pozemková daň sa platila ako z pozemku podliehajúceho zdaneniu

súpis parciel

aritmetické usporiadanie parciel nachádzajúce sa v jednotlivých obciach,

ktoré obsahuje všetky evidované údaje o nich

list, evidenčný

časť písomného operátu EN; vyhotovuje sa podľa užívateľov v obci; obsahuje meno užívateľa (organizácie) a všetky ním užívané nehnuteľnosti s uvedením ostatných evidovaných informácií o nich

číslo evidenčného listu

číslo na evidenčnom liste, ktorým sa označuje užívateľ, prípadne vlastník nehnuteľnosti v rámci obce

list vlastníctva

časť písomného operátu EN; vyhotovuje sa podľa nehnuteľností; obsahuje meno vlastníka alebo spoluvlastníka s dátumom narodenia alebo názov organizácie spravujúcej národný majetok, všetky parcelné, súpisné a evidenčné čísla nehnuteľností podľa katastrálnych území a zápisy s vyznačením vzťahov k nehnuteľnostiam

číslo listu vlastníctva

číslo na liste vlastníctva, ktorým sa označuje vlastník alebo spoluvlastník nehnuteľnosti v rámci obce

zoznam domov

zoznam obsahujúci v aritmetickom poradí súpisné (evidenčné) čísla domov s uvedením parcelných čísel a čísel evidenčných listov, prípadne listov vlastníctva

zoznam užívateľov a vlastníkov

súpis užívateľov a vlastníkov v aritmetickom poradí čísel ich evidenčných listov s uvedením mena (názvu), adresy a sektoru

register užívateľov a vlastníkov

abecedné usporiadanie mien (názvov) všetkých užívateľov a vlastníkov nehnuteľností v rámci obce s uvedením adresy, čísla evidenčného listu a čísla listu vlastníctva

register parcel

zoznam parcel založený podľa aritmetického poradia parcelných čísel v rámci katastrálneho územia s uvedením čísla listu vlastníctva; vyskytuje sa v českých krajoch

zbierka listín

súhrn všetkých listín týkajúcich sa právnych a technických vzťahov v operátoch EN a pozemkového katastra

listiny týkajúce sa EN

rozhodnutia súdov, národných výborov, štátnych notárstiev a iných orgánov, hospodárske zmluvy a prevody správy národného majetku, zmluvy o dočasnom užívaní, o prevodoch vlastníctva, zmluvy a písomné dohody medzi občanmi, medzi občanmi a socialistickými organizáciami, hlásenia zmien, ak sa vzťahujú na niektorý z evidovaných údajov v EN

hárok, pozemkový

súčasť písomného operátu bývalého pozemkového katastra obsahujúca súpis všetkých parcel jedného držiteľa alebo spoludržiteľov v jednom katastrálnom území

list, ohlasovací

listina písaná meračským úradníkom z úradnej povinnosti o zmene, na

základe ktorej sa vykonalo vyšetrenie, zameranie a zakreslenie zmeny v operátoch bývalého pozemkového katastra a v pozemkovej knihe
protokol, parcelný

časť písomného operátu bývalého pozemkového katastra obsahujúca podľa aritmetického poradia parcelných čísel všetky pozemky katastrálneho územia s udaním potrebných údajov o každej parcele

prehľad obce, sektorový

prehľad obsahujúci len výmery tých poľnohospodárskych závodov, ktoré majú sídlo v príslušnej obci

prehľad obce, sektorový základný

rozčlenenie pôdneho fondu podľa jednotlivých druhov pozemkov a skupín poľnohospodárskych závodov (sektorov) na území hospodárskej obce

IX. MAPOVÉ DIELA, MAPY

mapa, katastrálna

časť meračského operátu pozemkového katastra; polohopisná mapa veľkej mierky katastrálneho územia vyhotovená ako súčasť bývalého pozemkového katastra a pozemkovej knihy

mapa, pozemková

časť meračského operátu EN; podrobná polohopisná mapa veľkej mierky zobrazujúca nehnuteľnosti a udržiavaná v súlade so skutočnosťou

mapa, evidenčná

časť meračského operátu EN; kópia pozemkovej mapy trvale uložená na MNV pre jeho potrebu, ktorá sa v pravidelných intervaloch dáva do súladu s pozemkovou mapou

mapa, pracovná

časť meračského operátu EN; pozemková mapa upravená na poľné práce a na informovanie verejnosti; udržiava sa v súlade so skutočnosťou

mapa, pozemnoknižná

mapa tvoriaca súčasť pozemkovej knihy (zvyčajne odtlačok katastrálnej mapy)

mapa, príručná katastrálna

časť meračského operátu pozemkového katastra; odtlačok katastrálnej mapy upravený na prácu v teréne a udržiavaný s ňou v súlade

mapa, vyhovujúca

súhrnný názov máp, ktoré z hľadiska technickej hodnoty vyhovujú účelom EN

mapa, nevyhovujúca

súhrnný názov máp, ktoré z hľadiska technickej hodnoty nevyhovujú účelom EN

mapa, náhradná

mapa podrobného polohopisu vyhotovená v r. 1956–1960 fotogrametricky v mierke 1 : 2880 alebo 1 : 5000 na Slovensku v obciach, ktoré nemali nijaké mapy, alebo nemali mapy vyhovujúce účelom EN, resp. JEP

mapa, prílohná

mapa zobrazujúca vo väčšej mierke tú časť terénu, ktorú bolo možné zreteľne znázorniť v mierke základnej mapy

náčrt, katastrálny

kópia komasačnej, pozemnoknižnej alebo inej podrobnej mapy akejkolvek presnosti vyhotovená ako súčasť listov katastrálnej mapy v mierke 1:2880 pre potreby bývalého pozemkového katastra na Slovensku; technickým účelom nevyhovovala, ale slúžila najmä daňovým účelom

mapa, konkrétna

mapa vyhotovená na daňové účely v siahovej mierke 1:3600 až 1:14 400 v rokoch 1851 až 1858; meranie nebolo pripojené na trigonometrickú sieť; mapa znázorňovala iba obvody honov bez jednotlivých parciel a intravilánu

mapa, komasačná

podrobná polohopisná mapa veľkej mierky, ktorá vznikla na základe komasačného konania

mapa, vedľajšia, vhodnejšie mapa, príložná**skica, indikačná**

skorší názov príručných máp (teraz pracovných máp)*

ROZLIČNOSTI

Geografické názvy typu Pohronie

Názvy tohto typu sa tvoria od mien riek, ale aj vrchov a pohorí. Oblasť, ktorá sa rozprestiera v povodí nejakej rieky, sa v slovenčine označuje rozličných spôsobom. Najstaršie názvy sa zhodujú s pomenovaním príslušnej rieky. Napr. *Turiec*, *Orava*, *Kysuce* (tu je odlišnosť v čísle). Podľa rieky môže byť pomenované aj väčšie územie ako krajina, napr. *Morava*, *Lužica*, alebo štát, napr. *Paraguaj*, *Uruguaj*, *Niger*, historický názov *Kongo*, *Ohio*, *Mississippi*, *Illinois*. Niekedy sa aj názov mesta zhoduje s menom vodného toku, t. j. mesto je pomenované zvyčajne podľa rieky, ktorá cezeň preteká. Napr. *Nitra*, *Poprad*, *Myjava*, *Ipeľ*, *Opava*, *Sázava*, *Jihlava*, *Moskva*, *Narva*.

Druhým (zrejme novším) spôsobom pomenúvaní sú názvy utvorené od mena príslušnej rieky predponou a súčasne príponou. Najčastejšie sa používajú názvy s predponou *po-* a príponou *-ie*, napr. *Pohronie*, *Považie*, *Ponitrie*. V názve *Horehronie* je prvou časťou príslovka *hore* (ide o horný tok rieky). Názvov typu *Pohronie* v súčasnosti pribúda. Tvoria sa nielen od názvov slovenských riek, napr. *Podudvažie*, *horné Potisie*, *Potpie*, *Požitavie*, *Pomoravie*, ale aj od pomenovaní iných vod-

* Z technických príčin sa tento súpis nemohol dať do súladu s návrhom pripravovanej ČSN.

ných tokov. Napr. *Polabie, Posázavie, Povislíe, Povolžie, Poamurie, Porúrie, Porýnie*.

Od všetkých názvov riek sa pomenovania typu *Pohronie* netvorí, a to jednak z hláskových dôvodov, napr. od názvov, ktorých základ je zakončený na mäkkú spoluhlásku, ako sú *Dunaj, Dyje*, jednak preto, že je zaužívaný iný spôsob pomenovania. Povodie rieky, resp. oblasť okolo nej sa totiž často označuje opisom, napr. *oblasť Dunajca, oblasť rieky Dyje, povodie Dunaja, oblasť Dunaja, povodie rieky Jizery, oblasť rieky Ohře, oblasť Odry*.

Týmto typom pomenovania sa niekedy označuje aj pobrežná oblasť pri mori, napr. *Pobaltie*. Bežnejší je názov *Pobaltsko* a zaužívané sú opisné formy, napr. *oblasť (pobrežie) Atlantického oceána, oblasť Stredozemného mora, pobrežie*, resp. *oblasť Čierneho mora*. Používajú sa aj jednoslovné názvy *Tichomorie, Stredomorie, Stredozemie*.

Od mien riek sa tvoria zemepisné názvy aj predponou *za-*. Označujú sa nimi jednak oblasti, napr. *Zadunajsko, Zamoravie* (zriedkavé), jednak sídliská, obce, napr. *Záturčie, Závažie*. Podobné názvy sa tvoria aj od mien pohorí, napr. *Zakarpátie, bežnejšie Zakarpatsko, Zamagurie, Zakaukazsko*.

Predponou *za-* sú častejšie utvorené názvy oblastí alebo obcí, ktorých základom je všeobecné meno, napr. *Záhorie, Záblatie, Záškalie, Závodie, Zálesie, Zámostie*.

Od mien pohorí a vrchov sú zriedka utvorené jednoslovné názvy oblastí aj pomocou predpony *pod-*, napr. *Podkarpátie, bežnejšie Podkarpatsko, Podkrkonošie*. Starší názov *Podtatransko* označoval celé Slovensko. Aj tu je bežnejší opisný spôsob pomenovania, napr. *podtatranská oblasť, podjavorinský kraj*. Predpona *pod-* sa viac uplatnila aj pri názvoch obcí utvorených od všeobecného podstatného mena, napr. *Podhorie, Podhradie*.

Iné predpony sa vyskytujú pri zemepisných názvoch tohto druhu iba zriedka, napr. *Predjastrabie, Medzibrodie*.

Pri všeobecných menách (apelatívach) je predponovo-príponový typ názvov miesta bežný a uplatňuje sa tu viac predpón ako pri vlastných menách, napr. *nábregie, povodie, podlesie, predhorie, prímorie, priestie, rázcestie, rozvodie, údolie, výslnie, zámorie*.

Obyvateľské mená utvorené od zemepisných názvov typu *Pohronie* sa používajú pomerne zriedka. Napr. *Pohrončan, Považan*. Častejšie sú iba názvy *Horehrončan, Horehrončanka*. Všetky sa píše s veľkým písmenom na začiatku.

Názvy typu *Pohronie* nemožno mechanicky tvoriť od všetkých názvov riek. Ich výskyt je v slovenčine obmedzený na niektoré zaužívané pomenovania.

K. Palkovič

Ako sa skloňuje názov čistiaceho prostriedku *Jar*?

Treba uznať oprávnenosť tejto otázky, na ktorú sa zdanlivo dá odpovedať jednoducho. Keby bol názov všeobecne známeho čistiaceho prostriedku *Jar*, ktorý sa používa ako prísada do vody najmä na umývanie riadu, totožný s pomenovaním jedného z ročných období, *jari*, bola by odpoveď jednoznačná: *jar* (a potom aj *Jar*) je v spisovnej slovenčine podstatné meno ženského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *kosť*. Môže však vzniknúť námietka, že čistiaci prostriedok *Jar* je výrobok českého závodu a jeho názov nevznikol ako metaforické pomenovanie podľa prvého ročného obdobia, lebo potom by musel mať českú spisovnú podobu *Jaro*.

Názov *Jar* je značkové slovo, ktoré pôvodne nemá s našim slovom *jar*, ani s českým slovom *jaro* nič spoločné a v češtine sa skloňuje ako podstatné meno mužského rodu. To, pravda, používatelia na Slovensku nemusia vedieť, a preto názov čistiaceho prostriedku *Jar* pokladajú analogicky podľa názvu ročného obdobia *jar* za ženské podstatné meno, ktoré sa podľa svojho zakončenia náležite skloňuje podľa vzoru *kosť*. Veď napokon asociácia čistoty, sviežosti a jari, čistej a sviežej jarnej prírody je celkom prirodzená a oprávnená. Do vody teda pridávame trochu *Jari*, umývame v *Jari*, *Jarou*. Takýto je úzus a nemožno mať proti nemu námietky. Netreba ho meniť a tým rozkoľisávať používanie spisovnej podoby *jar*.

E. Smiešková

Španielske slová v slovenčine

Pyrenejský polostrov je dnes stredobodom záujmu celej svetovej verejnosti. V súvislosti s politickými udalosťami, ktoré sa v poslednom čase odohrávajú v Španielsku, dochádza u nás k čoraz intenzívnejšiemu používaniu španielskych slov. Treba však povedať, že správna výslovnosť niektorých nezdомáčených, no často používaných slov španielskeho pôvodu, ale najmä španielskych vlastných mien, robí používateľom spisovnej slovenčiny isté ťažkosti. Vlastné mená sa veľmi často používajú v nesprávnej podobe, čo možno vysvetliť aj tým, že španielčina na rozdiel od iných jazykov, napr. angličtiny, nemčiny alebo francúzštiny, je u nás ešte stále pomerne málo známa.

Španielčina patrí do skupiny románskych jazykov. Ako dorozumievací jazyk sa používa nielen v Španielsku, ale aj na rozsiahlom území Latinskej Ameriky (okrem Brazílie a Haiti), v južných štátoch USA, na Filipínach a v sev. Afrike. Hovorí ňou vyše 130 miliónov ľudí.

Do slovenčiny sa dostalo pomerne veľa španielskych slov, ktoré sú

dnes už pevnou súčasťou slovnej zásoby nášho jazyka a ich cudzí pôvod si neraz ani neuvedomujeme: *armáda, bolero, eldorado, junta, kanasta, kaňon, laso, mačeta, paráda, rodeo, rumba, tágo, tango, to-reador, tornádo* a iné. V mnohých prípadoch bola španielčina sprostredkujúcim jazykom, napr. *cigara, kajman, kakao, kanibal, kanoe, kolibrik, kondor, pampa, puma, tabak* (z indiánskych jazykov cez španielčinu), *galán, gála, gambit, zenit* (z arabčiny), *aligátor, embargo, kaldera, major, peón* (z latinčiny), *falanga* (z gréčtiny), ďalej *korok, lokaj, maizena* (zo španielčiny cez nemčinu), *barak, bizarný, flotila, melasa* (cez francúzštinu), *bendžo, mustang* (cez angličtinu) atď.

Prí používaní španielskych vlastných mien u nás často badať neistotu, resp. nedostatok informácií o ich správnej výslovnosti. Preto nezaškodí oboznámiť sa práve s niektorými základnými pravidlami správnej výslovnosti španielskych vlastných mien.

Písmená *c* (pred *e, i*), *z*, *s* sa čítajú približne ako slovenské *s* (ide o juhoamerický úzus): *Barcelona* = *barselona*, *Zaragoza* = *saragósa*, *Cervantes* = *servantes*, *Valencia* = *valensia*. Španielske písmeno *g* pred *e, i* sa číta ako slovenské *ch*: *Gento* = *chento*, *Gibraltar* = *chibraltar*. Ako *ch* sa v španielčine číta aj písmeno *j*, a to v každej pozícii: *Juan* = *chuan*, *Jorge* = *chorche*, *Tajo* = *tacho*. Španielske písmeno *ch* sa číta ako naše *č*: *Chile* = *čile*, *Checoslovaquia* = *čecoslovakia*. Písmeno *h* sa v španielčine nečíta: *Honduras* = *onduras*. Zdvojeným *ll* sa v španielčine označuje mäkké *l*: *Villa* (*viľa*). Spojenie *qui* čítame ako naše *ki*: *Quito* = *kito*, *Quijote* = *kichote*.

Z uvedeného vychodí, že španielske vlastné mená (osobné alebo zemepisné) neslobodno vyslovovať mechanicky podľa ich grafickej podoby.

Úplne zdomácnené slová španielskeho pôvodu (všeobecné podstatné mená a od nich odvodené slová) píšeme podľa zásad slovenského pravopisu, t. j. podľa ich dnešnej slovenskej výslovnosti (*kanasta, tabak*). Menej zdomácnené slová španielskeho pôvodu píšeme zväčša tiež podľa zásad slovenského pravopisu.

L. Trup

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Významná konferencia o teórii spisovného jazyka

Pod záštitou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV bola v dňoch 21.—23. januára v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach vedecká konferencia o teórii spisovného jazyka. Zúčastnili sa na nej odborníci zo všetkých jazykovedných pracovísk SSR a niekoľko vedúcich pracovníkov z ČSR [z Ústavu pro jazyk český ČSAV a z Filozofickej fakulty UK].

Rokovanie otvoril čl. kor. J. Ružička. Povedal, že konferencia je prvou etapou širšieho bádateľského projektu, ktorého úlohou je kriticky posúdiť doterajšie teórie spisovného jazyka [vznikali totiž v osobitnom spoločenskom ovzduší, a preto sa v nich nevyhnutne odráža aj súdobá spoločenská klíma], ako aj vypracovať teóriu adekvátnu súčasnej situácii. Súhlasne sa vyslovil o potrebe kritiky doterajších teórií a konferenciu označil za dôležitý článok v rozvoji marxistickej teórie spisovného jazyka.

Základný referát na tému *Východiská k teórii spisovného jazyka* predniesol prof. J. Horecký. Potrebu vypracovať novú teóriu spisovného jazyka odôvodnil diferenciáciou súčasnej spoločnosti a jej života, s čím paralelne narastá aj diferenciacia národného jazyka. Závažný dôsledok istých spoločenských faktov, napr. toho, že sa do jazykového styku pri výkone povolania dostávajú ľudia s rozdielnym stupňom vzdelania a ovládania spisovného jazyka, je, že popri spisovnom jazyku sa široko používa aj menej prísne regulovaná forma národného jazyka. J. Horecký podal novú klasifikáciu foriem [zámerne tu používa tento termín namiesto staršieho termínu *útvar*] národného jazyka, v ktorej sa pracuje s pojmami *subštandardná* a *štandardná forma národného jazyka* a *spisovná forma*. V jeho teórii je nové aj to, že mimo uvedenej stratifikácie kladie umelecký jazyk a že spisovná forma národného jazyka nemá v nej také centrálné postavenie ako doteraz. Pravda, týmto zaradením autor jednak zdôrazňuje najvyššiu normovanosť spisovnej formy národného jazyka, jednak jej dôležitosť v celonárodnej komunikácii. Z novej spoločenskej situácie — v ČSSR žijú iné národy ako za kapitalizmu, utvára sa nové socialistické národné vedomie — vyplynuli J. Horeckému pre teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry dôležité závery: neopodstatnenosť obranárskych postojov a neodôvodnenosť podporovať výlučnosť spisovného jazyka.

Prof. A. Jedlička zdôraznil vo svojom referáte potrebu oprieť štúdium (výskum) národného jazyka o výsledky výskumu iných jazykov, lebo konfrontáciou sa poznatky objektivizujú. Zo základných pojmov, s ktorými A. Jedlička pracoval, je dôležitý pojem *jazyková situácia* (t. j. to, ako jazykové spoločenstvo používa daný jazyk v tzv. komunikačnej sfére) a z hlavných myšlienok tá, že východiskom novej teórie spisovného jazyka majú byť *komunikačné situácie*. J. Horecký už z nich vychádza, preto jeho pokus o novú teóriu spisovného jazyka treba pokladať za priekopnícky.

Zaujímavé myšlienky vyslovil v referáte *Spisovný jazyk v prelomovom období* prof. E. Paulíny: V porovnaní s minulosťou jestvuje dnes ne-

kontrolovateľne vysoký počet používateľov spisovného jazyka, jazykové prejav vo všeobecnosti smerujú k spisovnosti aj vtedy, keď expedient spisovný jazyk neovláda. Autor sa kriticky vyslovil o práci v oblasti jazykovej kultúry a žiadal uvažovať o nových formách práce (napr. pri popularizácii používať esejistický štýl). Upozornil na závažný rozdiel medzi kodifikáciou jazyka a inými kodifikáciami: realizácia jazykovej kodifikácie sa nedá vynucovať, treba sa opierať o vysokú mieru dobrovoľnosti používateľov jazyka.

V referáte *Jazyková norma a normovanosť* dr. F. Kočiš podal prehľad definícií normy a poukázal na nejednotné chápanie tohto pojmu. Uvažoval o záväznosti jazykovej normy (pramene jej záväznosti sú podľa autora v systéme jazyka, a nie v jej kodifikovanosti), o jej vývine a dynamickosti [v úze sú odklony od normy — to môžu byť objektívne chyby, ale niekedy aj zárodoky nového vývinu]. Pre jazykovú kultúru je závažná téza F. Kočiša, že kvantitatívne narastanie chýb nemôže byť dôvodom ich absorbovania normou a že normovanosť je základnou črtou spisovného jazyka.

Doc. J. Mistrík v referáte *Problémy masovej komunikácie* vyšiel z faktu, že pracovná a iná zainteresovanosť núti moderného človeka nahrádzať analytické čítanie tzv. kurzorickým čítaním. Pri takomto čítaní potom vlastne nezáleží na precíznom vypracovaní textu. Upozornil, že v masovokomunikačných prostriedkoch sa čoraz väčšími uplatňujú deštruktívne vyjadrovacie postupy, ktoré sú proti kompaktnosti vety, a teda vlastne proti spisovnej norme. V súlade s tým J. Mistrík postuluje elasticitosť normy a túto požiadavku motivuje vývinom a potrebami spoločnosti. Čím je spoločnosť vyspelejšia, tým je norma elastickejšia.

V referáte *Výhľady na kultivovanie jazyka* dr. J. Kačala vychádzal zo všeobecne prijímanej tézy o systémovom charaktere jazyka, ktorá má črty axiómy. V starostlivosti o jazyk treba systémové prvky podporovať, iné potláčať. Spoločnosť má záujem na jednoduchom dorozumievanom prostriedku a nesystémové prvky robia tento prostriedok nepotrebné zložitý. Práve preto treba veľmi zodpovedne uvážiť, kedy sa môže v norme pripustiť prvok narúšajúci systém. Kultivovanie jazyka sa nemôže opierať iba o poznanie jazyka, má sa prizerať aj na poznanie úrovne spoločnosti. Kultivovanie jazyka musí vychádzať zo spoločenských potrieb a musí spoločnosti slúžiť.

Je prirodzené, že o prednesených základných referátoch, z ktorých sme sa usilovali zachytiť najmä to, čo je dôležité pre jazykovú kultúru, bola bohatá, spontánna diskusia. Z nej môže čitateľov Kultúry slova zaujímať, že sa upozornilo napr. na rozpor medzi intelektualizáciou a demokratizáciou jazyka. Ale môžu byť pre nich zaujímavé aj úvahy o tom, čo je a čo nie je jazyková chyba, otázky prognózy (plánovania) v jazykovej kultúre, názor, že kodifikácia je vlastne riešením konfliktných situácií, že nielen spisovný, ale aj národný jazyk má reprezentatívnu funkciu, že platnú kodifikáciu treba v istých intervaloch preverovať, že normu môže porušovať — pravda, s istým zacielením — iba ten, kto ju ovláda, ďalej mienka, že namiesto pokusov písať o jazyku esejisticky stačí v našej situácii písať dobrým popularizačným štýlom atď. Redakcia KS sa pousiluje, aby sa zaujímavé a závažné myšlienky dostali na stránky nášho časopisu rozpracované vo forme článkov, poznámok a hádam aj diskusií. Predpokladá sa, že z materiálov konferencie vyjde zborník.

Na záver tejto informatívnej správy o dôležitom vedeckom podujatí, ktorého výsledky ovplyvnia aj oblasť jazykovej kultúry, žiada sa pripomenúť slová J. Horeckého, autora hlavného referátu, že všetky úvahy o novej teórii spisovného jazyka sú iba na začiatku — sám autor označil svoj referát iba za prolegomena k teórii spisovného jazyka. Pravdaže, na vypracovaní marxistickej teórie spisovného jazyka treba pracovať usilovne a intenzívne, lebo táto úloha je tesne spätá so spoločenským poslaním jazykovedy, ale aj s rozvojom našej spoločnosti vôbec.

I. Masár

Hodnotenie javiskovej reči vo Zvolene

Je celkom prirodzené, že južnostredoslovenské profesionálne divadlo, ktorého činohra sídli vo Zvolene a opera v Banskej Bystrici, nesie meno podľa svojho takmer rodáka — spisovateľa Jozefa Gregora, stojaceho nad kolkou novej slovenskej dramatickej tvorby. — Činohra *Divadla Jozefa Gregora Tajovského* (DJGT) už dvadsiaty siedmy a jeho opera osemnásty rok usilovne splňa zverené kultúrne poslanie vo svojich sídelných mestách i na ich širokom okolí.

V rámci zisťovania dnešného stavu javiskovej reči, ktorá sa robí v spolupráci Zväzu slovenských dramatických umelcov a jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, poverený pracovník (autor tejto správy) sledoval od 1. do 4. októbra 1975 tieto štyri predstavenia: Rustam Ibrahimbekov (preklad Dušan Slobodník), *Muž čo sa podobá levovi* (1. okt. vo Veľkom Krtiši); Peter Zvon, *Taneč nad plačom* (2. okt. vo Zvolene); Eduardo de Filippo (preložil a upravil Blahoslav Hečko), *Stopercentný gentleman* (3. okt. na Sliachi); Ján Solovič, *Meridián* (4. okt. vo Zvolene). — Celkové hodnotenie javiskovej reči členov činohry DJGT predniesol dr. Gejza Horák ako referát na schôdzke dňa 12. novembra 1975.

Na prvej besede s členmi súboru (2. okt.), ktorú otvoril a viedol umelecký vedúci činohry a člen jej umeleckého súboru Emil Kosír, sa pripomenula dvojná vnútorná spojitosť DJGT s tým a povinnosť k tomu, čo v národnej kultúre z pohľadu našej socialistickej prítomnosti značí dedičstvo Jozefa Gregora a Ľudovíta Štúra. Po upozornení, že zisťovanie úrovne javiskovej reči v slovenských profesionálnych divadlách má pomôcť dramatickému umeniu (umelcom), jazykovede i jazykovej kultúre, pracovník jazykovedného ústavu uviedol niekoľko zistení z prvého predstavenia. Tu pripájame krátky náznak toho, čo bolo predmetom predbežných besied po každej zo štyroch uvedených hier.

1. *Muž, čo sa podobá levovi*. — Ponajprv sa vyzdvihla požiadavka zo Štúrovho diela *Nauka reči slovenskej* (vyšlo prvý raz v Bratislave r. 1846) o dobrej výslovnosti. Pod nadpisom *Sklad a pôvodná určitosť slov* zreteľnú výslovnosť hlások i článkov (= slabík) Ľ. Štúr odôvodňuje so zreteľom na obsah komunikovaného výroku veľmi výstižne takto: Aby [ale] slová k svojej významnosti náležitej prišli, musia byť články [rozumej: hlásky aj slabiky] dobre vyslovované, alebo jestli sa píšú, náležite značené. Dobré teda vyslovovanie a písanie kliesni cestu slovám k významnosti a preto počítovať

sa môže k tvoreniu v širšom zmysle. V slovách dobre vyslovovaných je významnosť dokonaná... (pozri L. Štúr, *Slovenčina naša*. Tatran, Bratislava 1975, s. 171).

Štúrovo upozorňujúce konštatovanie platí znásobene i v scénických umeleckých ústnych prejavoch. Pravdaže, nestačí len dobre vyslovovať a v zmysle Štúrovej myšlienky starostlivosť artikulovaním utvárať slová, treba okrem toho dôrazom (melódiou) i rozložením páuz v súlade s celkovým významom správne členiť myšlienky (na východisko a jadro výpovede) a navyše osobitne starostlivo z tejto stránky nacvičiť takzvané uzlové momenty hry (Lena — Eva Belková: rozprávanie alegorickej príhody zo zoolologickej záhrady, vzťahujúce sa na meno a zacielenie hry). Okrem toho rečový súboj Murad — Ramiz bolo treba podľa autorovho zámeru vypracovať tak, aby mohol naplno ukázať majstrovstvo dvojice Tomáš Žilínčik — Marián Soťník.

V súvislosti s Ramizovou otázkou adresovanou Muradovi: Aký pilaf máte radi {malo byť rád}? sa v besede objasnil rozsah zhody tvaru prísudku s plurálovým podmetom pri vykaní (Vy ste boli prítomný/prítomná, rád/rada; Vy, priateľ, ste bývali veľmi rád sám; Vy, súdružka, ste bývali veľmi rada sama) a popri tom sa poukázalo na rozdiel medzi vykaním a plurálom úcty. (Stará mama sú/boli nám chorá).

Pri rozličných výslovnostných javoch sa ukázalo, že reč vodoinštalatéra Mahmuda (Ernest Šmálik) mohla by mať v porovnaní s intelektuálskym prostredím ostatných osôb uvoľnenejší (nižší hovorový) ráz.

2. *Tanec nad plačom*. — Aj preto, lebo hra je veršovaná, bolo treba výraznejšie dbať o zreteľné vyznievanie konsonantických zakončení slov najmä na konci veršov; iba tak sa slovo v pravej podobe a potom i význame dostane do uší a do divákovho vedomia. Aj tu platí už spomenuté Štúrovo upozornenie *Dobré vyslovovanie kliesni cestu slovám k významnosti*. — Z drobnejších javov treba spomenúť správnu výslovnosť slov *tie* a *štyri* [s tvrdým t; výslovnosť „tje“ je nesprávna a „šfiri“ okrem toho i krajová] a k textu našim pripomenúť, že vo výraze „zadĺžený“ kráľ malo byť zadĺžený a vo výraze vyslovenom v i n n á réva malo byť v i n n a r. (v i n o — v i n n y, ale v i n a — v i n n ý). — Pri nacvičovaní hry vznikol v kolektíve spor, ako treba vyslovovať tvar genitívu množného čísla *modlitieb*. Väčšina sa priklonila k výslovnosti „modlitjep“. Bolo to v tejto časti textu: Gróf Richard (Andrej Mojžiš). ... nech pijú všetci anjeli/i svätci ba i svätice a jedna z tichých modlitieb/ nech patrí duši vína. — Na základe výslovnostnej zákonitosti platnej v tvaroch 2. pádu mn. čísla s vkladnou dvojhláskou typu *pladba* — *plafjep* (porov. *plafiť*, *platobní*), *mladba* — *mlafjep* (porov. *mlátiť*, *mlatobní*) sa v diskusii uzavrelo, že správna výslovnosť je *modliďba* — *modliťjep* (porov. *modliťební*). V tejto súvislosti sa spomenula dosiaľ neuzavretá diskusia o výslovnosti tvarov *prosieb*, *kosieb* v časopise *Slovenská reč*. Ukazuje sa však, že i v slovách tohto typu bude treba kodifikovať výslovnosť *prosje* (porov. *prosiť*, *prosební*), *kosje* (porov. *kosíť*, *kosa*), *kresje* (porov. *kresební*, *kresliť*), teda pred vkladnou dvojhláskou (samohláskou) vyslovovať tú spoluhlásku a spoluhláskovú skupinu, ktorá je v rodine príbuzných slov (tam, kde nepodlieha znelostnej asimilácii), napr. *ukážok* {ukážem}, *knižiek* {knižní}, *vešťjep* {vešťební, vešťíť}.

3. *Stopercentný gentleman*. — Konštatovalo sa, že v tejto veselohre je umelecky veľmi účinné upozornenie na varianty hlasovej modulácie pri prednese nedokončenej [resp. prerušenej] výpovede [apoziofézy]. Hodno príslušnú časť zacitovať. — *Gennaro* [režisér komediantského súboru vystupujúceho v tejto hre kontroluje text a vyčítuje Attiliovi]. Tak podľa teba tam už nie je nič, čo? *Attilio*. Nič. *Gennaro*. Och, ty analfabet! A čo je toto? *Attilio*. Čo? *Gennaro*. Tri bodky! Podľa teba bodky netreba čítať, však? *Attilio*. Ako mám čítať bodky? „A bola si to ty, ktorá... tri bodky?“ *Gennaro*. Aj bodky treba počuť, ty farbák! „A bola si to ty, ktorááá...“ V tom „ááá“ je celá škála možností! „A bola si to ty, ktorá... si mu nadbiehala“ alebo: „A bola si to ty, ktorá si mu otvárala komôrku...“ Je to komediálny, no (alebo práve zato) veľavravný návod na pozorné študovanie textu. Bola to vďačná a vydarene realizovaná časť úlohy dr. Ivana Machu. (K tomu pozri J. Ružička: *Apozioféza čiže prerušená výpoveď*, SR, 24, 1959, str. 129—153).

Z rozličných (drobnejších) javov hodno spomenúť nadmerné uplatnenie dvojhĺasky *uo* vo výroku *Ňey_vuojde* (*Tolentano* — Št. Kršňák).

4. *Meridián*. — Slovná potýčka medzi otcom Benedikom a jeho synom *Iľjom* ako dramatický vrchol hry (*Iľja* dostal meno po nebohom ruskom partizánovi a neúčtivo, priam grobiansky to ironizuje), podistým vinou nevýraznej vstupnej výpovede *Iľjovej* (Št. Šafárik), vyznela akosi napochytre, a preto hlucho: nemohla vyvolať hlbšiu ozvenu vo vedomí hľadiska. — V tejto hre sa výrazne exponoval melodický prízvuk na predposlednej slabike slova (aký počujeme na strednom Slovensku) a to najmä v reči Benedikovcov (*Eva* — *Angela Jakubisová* a *Tomáš* — *Andrej Mojžiš*). Táto zvuková a melodická črta robila predstavované prostredie domáckejším (a podľa nášho názoru vyhovovala autorovmu zámeru).

Prípájame poznámku o výslovnosti prevzatých slov, ktoré boli v uvedených hrách. — Slovo *etuda* sa malo vyslovovať so samohláskou *ü*, *etüda*; slovo *diskusia* bolo treba vysloviť v zhode s pravopisom (teda nie „diskúzia“), slovo *garsónka* vyslovujeme so *s*, *garsóňka* a v slove *dekan* treba vysloviť tvrdé *d*.

Napokon načím aj v súvislosti s repertoárom činohry DJGT vo Zvolene znovu spomenúť potrebu starostlivejšie upravovať text daktorých hier (napr. v texte *Muž, čo sa podobá levovi* sa niekoľko ráz tvar minulého kondicionálu chybne nahrádza tvarom prítomného kondicionálu a tým sa, pravdaže, narúšajú časové stupne (odstupy) príslušných fiktívnych alebo potenciálnych dejov.

Obširny referát o zisteniach zo štyroch ukážkových predstavení, prednesených 12. novembra 1975, a diskusia po ňom ukázali, že spolupráca dramaturgie jednotlivých divadiel s jazykovedcami už v prípravnom štádiu nácviku hier otvára široké možnosti a mohla by doniesť mnohostranný úžitok. Takúto spoluprácu navrhla dramaturgia zvolenskej činohry pri príprave inscenácie hry Michala Kočana *Kastelán*.

G. Horák

Nový slovník matematickej terminológie

Od vydania Terminológie elementárnej matematiky [Vydavateľstvo SAV 1957] do vydania recenzovanej Matematickej terminológie [Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, 144 s.] uplynulo takmer dvadsať rokov. Toto časové rozpätie, charakterizované okrem iného aj rozvojom matematickej teórie u nás, ale najmä prenikaním matematiky do všetkých oblastí nášho života, a teda aj do školy, nevyhnutne sa muselo odraziť aj na stave matematickej terminológie.

Pri porovnaní spomenutých dvoch terminológií možno konštatovať niekoľko základných faktov. Predovšetkým fakt, že v týchto dvadsiatich rokoch sa osvedčili a udržali niektoré základné termíny, ktoré sa r. 1957 ustálili oficiálne prvý raz. Sú to termíny ako *dotyčnica*, *obdĺžnik*, *kosodĺžnik*, *polrovina*, *polpriamka*, *zrezaný ihlan*, *zrezaný kužeľ*. Príznačné však je aj to, že sa udržali, ba široko rozmohli aj termíny ako *obor*, *funkcie*, *rád*, *trs priamok*, ku ktorým r. 1957 mnohí jazykovedci zaujímali záporné stanovisko.

Ďalší pozoruhodný fakt je, že niektoré termíny z r. 1957 sa v novej terminológii už neuvádzajú. Mnohé z nich akiste vypadli z teoretických dôvodov, napr. *Briggsov logaritmus*, *eliptická geometria*, *geometrické miesto bodov*, *kosá priamka*, *kosý uhol*, *rádusvektor*. Pri niektorých zanikli staršie jazykové podoby, napr. *hypotenúza* (dnes len *prepona*), *tangenta* (dnes len *dotyčnica*), *fokus* (dnes len *ohnisko*), *katéta* a pod. Niektoré termíny z r. 1957 dostali správnejšiu podobu. Napr. *štvorina* sa upravilo na *štvorica*, *mocnosť bodu ku kružnici* sa zmenilo na *mocnosť bodu vzhľadom na kružnicu*, *nerovnosť na nerovnicu*, *premietajúca priamka* na *premietacia priamka*.

S rozvojom matematizácie však súvisí predovšetkým rozšírenie obsahu terminológie. Popri elementárnych termínoch, pre ktoré bolo r. 1957 kritériom používanie na vtedajšej jedenástročnej strednej škole, uvádzajú sa v novej terminológii termíny aj z takých disciplín, ako je teória množín, kombinatorika, teória grafov, topológia, nomografia. Pozoruhodné je, že sa spravidla neuvádzajú izolované termíny typu *bod*, *priamka*, ale obyčajne také zložené termíny ako *hlavný bod*, *vlastný bod*, ale aj *vnútorný bod pravej kužeľosečky*, *rozklad prirodzeného čísla n ($n < 1$) na prvočinitele*, *tvoriaca polpriamka kruhového kužeľového priestoru* a pod. Prirodzene, v súvislosti s tým dostali novú podobu aj definície. Sú na primeranej odbornej úrovni, štylisticky vyhovujúce odbornému vyjadrovaniu, no miestami aj ťažkopádnejšie.

Pretože celá terminológia je spracovaná systematicky, dobré služby urobí register. Treba však upozorniť na jeden nedostatok. V niektorých definíciách sa obyčajne na konci uvádzajú ďalšie termíny, ale tie sa už neobjavujú v registri. Napr. v termíne *delenie* sa po odbornej definícii poznamenáva: *číslo a voláme delencom, číslo b deliteľom a číslo q podielom čísel a , b* . Ale slová *delenec*, *deliteľ*, *podiel*, hoci sú ako termíny zdôraznené aj polotučným písmom, sa v registri neuvádzajú.

Všetky termíny majú správnu jazykovú podobu. Nemožno súhlasiť len s termínom *diskusia o rovnici (s parametrami)*. Malo tu byť *diskusia rovnice*, lebo slovo *diskusia* tu neznamená besedu, rozhovor o rovnici, ale vlastne rozbor riešení a koreňov.

Dobré služby v praxi nepochybne urobia dodatky o technických pojmoch

a pomôckach, ako aj o symboloch a znakoch. Tu sa uvádzajú napr. aj názvy pravítka (*lineár*), krividlo (*krivina*) a krúžkovač (nespr. *nulátko*). Tabuľka gréckych písmen na s. 117 však odporúča názvy písmen, s ktorými nemožno súhlasiť, a to predovšetkým preto, že sa tu dĺžeň využíva v dvoch funkciách: jednak ako označenie dĺžky v písmenách *fi*, *psi*, *chi*, *omega*, jednak ako označenie prízvuku v písmenách ako *béta*, *epsilon*, *ypsilon*, *omikron*, *sigma*. Tento rozdiel sa nikde nevysvetľuje, a tak sa dĺžeň prirodzene chápe ako označenie dĺžky. Výslovnosť *sigma*, *béta*, *ypsilon* však nemožno pokladať za správnu. Nie je odôvodnené ani používanie *y*, resp. *ý* v písmenách *mý*, *ný*, lebo v cudzích slovách vyslovujeme „tvrdo“, aj keď sa v skupinách *di*, *ti*, *ni*, *li* píše mäkké *i*.

Vcelku však treba povedať, že skupina matematikov pod vedením prof. V. Medeka a za spolupráce s I. Masárom vykonala kus dobrej a užitočnej práce a dala matematickej terminológii v slovenčine modernú tvár.

J. Horecký

Dobre pripravená publikácia

Slovenský jazyk ako učebný predmet v základnej škole sa člení na tri zložky: jazykovú, slohovú a literárnu. S problematikou vyučovania literárnej zložky sa zaoberá J. Melichar v knižke *Efektívnosť vyučovania literárnej výchovy* [Bratislava, SPN 1974, 165 s.]. Prináša tu mnohé cenné podnety na zefektívnenie literárnej výchovy a pritom osobitne upozorňuje na spätosť literárnej zložky s jazykovou a slohovou zložkou. Osobitne treba vyzdvihnúť to, že autor všade, kde mu to tematika práce umožňuje, zdôrazňuje závažnosť spisovného jazyka v škole a starostlivosť o jazykovú kultúru.

Zodpovedný postoj k jazykovému prejavu vidieť i na redakčnej práci nakladateľstva (red. J. Karolčeková). Celý text sa číta plynulo, je slovníkovo aj gramaticky správny, primerane sa v ňom využívajú jazykové prostriedky odborného štýlu. Hádám iba zomknutosť vyjadrenia nahustením pádov mien je miestami trochu preexponovaná. Ide o niektoré konštrukcie so zretazenými genitívmi, napr.: ...*osobitný zreteľ venovať zachovaniu gradácie a pointy ako predpokladu pochopenia a výchovného vyznenia literárneho diela* (s. 62). Podobne v tejto enumerácii: ...*chyby spočívajú v nerešpektovaní cieľa literárnej výchovy, v uplatňovaní zastaraných a psychologicky nevhodných metód podávania učiva, v podceňovaní schopností žiakov, v neocenení vynaloženého úsilia žiaka a utvárania uspokojenia z objaveného riešenia a splnenej úlohy* (s. 108). Vo vetách s nahustenými pádmami sa mohli niektoré slovesné podstatné mená nahradiť aktívnymi slovesnými tvarmi, napr.: *chyby spočívajú v tom, že sa nerešpektuje cieľ* ..., *uplatňujú sa zastarané metódy* ..., *podceňujú sa schopnosti* ... atď. Preštylizovať by sa žiadalo i vetu s genitívmi pri slovesnom podstatnom mene od zvrätneho slovesa: *Učiteľovo úsilie zvýšiť efektívnosť musí vychádzať od osvojenia si cieľa a obsahu vzdelávania* (s. 109 — aj z eufonických dôvodov), a takisto vetu, v ktorej sa inštrumentálom vyjadruje činiteľ deja: ...*negácia priameho sprostredkovania obsahu žiakovi učiteľom* (s. 106). Na jednom mieste v texte je vo vete inštrumentál miesto nominatívu: *Nevyhnutnou je tvorivá cesta* ...

[s. 75], inde zasa nominatívy namiesto inštrumentálu: ...*príčina nie je iba hodnota* [s. 18] — správ.: *príčinou (na príčine)* ... .

Terminologická stránka textu je v súlade s odbornými názvami, ktoré sa dnes používajú v pedagogike, didaktike a v didaktickej psychológii. No i tam sú ešte niektoré termíny nie celkom ustálené. Medzi ne patrí napr. termín *forma*. Najčastejšie sa vyskytuje v spojení *organizačná forma*, čím sa rozumie istá vonkajšia organizácia vyučovania. Napr. *základnou organizačnou formou vyučovania je vyučovacia hodina*. V Pedagogickom slovníku [Kujal a kol., Praha, SPN 1965, s. 119] sa k organizačným formám rátaajú aj exkurzie, laboratórne práce a i. Podobne autor recenzovanej štúdie, vychádzajúc z definície formy u E. Stračára (Systém a metódy riadenia učebného procesu. Bratislava, SPN 1966, s. 22), pokladá za formu „isté usporiadanie organizačných podmienok vyučovania, v ktorých sa uplatňuje jedna alebo viac metód na dosiahnutie všeobecných cieľov...“ [s. 84] a v tomto zmysle aj používa tento termín vo svojej práci. V niektorých prípadoch sa nám však vidí použitie termínu *forma* problematické. Napríklad: *Z hľadiska metodiky je dôležité vymedziť si formy overovania vedomostí, schopností a návykov ako meradlo osvojenia obsahu a efektívnosti procesu...* [s. 103]; ...*ďalšie formy hodnotenia, skúšania a klasifikácie* [s. 103]. Ak totiž prijímame termín *forma* v uvedenom význame, potom by sme mali hovoriť o činnostiach vo vyučovaní, resp. v učebnom procese ako o metódach. J. Mojžíšek v najnovšej publikácii o vyučovacích metódach (Vyučovacie metódy. Praha, SPN 1975) člení metódy na štyri základné skupiny. Ako poslednú skupinu uvádza *diagnostické a klasifikačné metódy*. O kontrole výsledkov žiakovej činnosti hovorí výslovne aj v definícii metódy [c. d., s. 16]: „Vyučovacia metóda... spočíva v úprave obsahu, v usmerňovaní aktivity objektu a subjektu (t. j. žiaka a učiteľa; pozn. V. B.), v úprave zdrojov poznania, postupov a techník, v zabezpečení fixácie alebo kontroly vedomostí a zručností...“. Na didaktickom pojme *činnosti učiteľa a žiaka* zakladá svoju definíciu metódy aj E. Stračár [c. d., s. 60]: „Vyučovacou metódou rozumieme zámerné usporiadanie obsahu vyučovania, činnosti učiteľa a žiaka, ktoré sa zacielujú na dosiahnutie stanovených výchovných a vzdelávacích cieľov, a to v súlade so zásadami organizácie vyučovania.“ Túto definíciu cituje a prijíma aj J. Melichar (s. 74 a 96), ale napriek tomu tiché čítanie označuje ako formu: *Samostatná práca žiakov sa v literárnej výchove uplatňuje pri oboznamovaní s textom formou tichého čítania* [s. 107]. O čítaní vôbec hovoril ako o metóde J. Koutun v prednáške o funkcii metódy na konferencii bratislavských učiteľov slovenčiny 26. marca 1975. Podľa nášho názoru mal sa namiesto termínu *forma* použiť termín *metóda* v takýchto prípadoch: *metódy overovania vedomostí, metódy hodnotenia, skúšania a klasifikácie, metóda tichého čítania*.

Prichodí nám pristaviť sa ešte pri jednom termíne z teórie vyučovania slovenského jazyka a literatúry. Už sme povedali, že učebný predmet slovenský jazyk sa člení na tri zložky. Tieto zložky sa hovorovo nazývajú *jazyk, sloh a literatúra* a v odbornej reči sa pomenúvajú najčastejšie termínmi *jazyková, slohová a literárna výchova*, alebo *jazyk, sloh a literárna výchova*. Nám tu ide o pomenovanie prvej zložky — *jazyk, jazyková výchova*. V posudzovanom texte sa tieto termíny využívajú správne, ale miestami akoby sa pojem jazykovej zložky zužoval na gramatiku alebo na gramatiku s pra-

vopisom. Napr.: ...požiadavky učebných osnov literárnej výchovy v 6.—9. ročníku, najmä v porovnaní s gramatikou a pravopisom, splňajú sa úspešne (s. 10). Učiteľ literárnej výchovy si musí osvojiť v rámci vyučovacieho predmetu tri-štyri metodiky (metodiku literárnej výchovy, gramatiky, pravopisu a slohu, s. 98). Ak gramatikou rozumieme tvaroslovie a skladbu, potom pomenovaním *gramatika* v danom kontexte ochudobňujeme jazykovú zložku o ďalšie dôležité jazykové oblasti, ktoré patria do jazykovej výchovy. Je to náuka o zvukovej stránke reči a o slovnej zásobe. Okrem toho sú v učebnej látke jazykovej zložky aj niektoré témy zo všeobecnej jazykovedy. Preto sa treba pridržiata termínov *jazyk*, *jazyková zložka*, *jazyková výchova*, ako to autor v ostatnom texte aj robí. V tejto súvislosti chceme upozorniť i na grafickú schému na s. 67, kde sa zobrazuje vzťah jednotlivých zložiek slovenského jazyka k ostatným učebným predmetom. Schéma je naozaj dobre premyslená, je prehľadná a názorná, no má istý nedostatok. Jazyková zložka sa v nej pomenúva ako *gramatika*. Tak potom vypadol zo schémy napr. vzťah slovnej zásoby materinského jazyka ku všetkým učebným predmetom alebo vzťah zvukovej stránky reči v materinskom jazyku k vyučovaniu cudzích jazykov a pod. Termín *jazyk* sa tu teda vyžaduje nielen z hľadiska vnútropredmetových vzťahov medzi jednotlivými zložkami učebného predmetu, lež aj z hľadiska medzipredmetových vzťahov.

Ako vidieť, podstatné meno *zložka* je závažný termín v teórii vyučovania. Preto s ním treba narábať opatrne a nepoužívať ho v takom kontexte, kde by mohlo vzniknúť zbytočné protirečenie. Porovnajme dve vety v odsekoch nasledujúcich po sebe na s. 66: 1. ...v slohovej výchove, ktorá by sa mala ... viac situovať na rozhranie vzťahov medzi jazykom a literárnou zložkou. 2. ...Slohová výchova, hoci je zložkou jazykovej výchovy, participuje zreteľne aj vo vlastnom obsahu literárnej výchovy. — V prvej konštatácii ide o slohovú výchovu ako o samostatnú zložku predmetu, ktorá by mala byť na rozmedzí ostatných dvoch a pritom sa spájať s jednou aj s druhou zložkou. Podľa druhej konštatácie sloh je zložkou jazykovej výchovy. Keďže podstatné meno *zložka* je už vžitý, ustálený termín, bolo potrebné v druhej vete použiť miesto neho slovo *časť* alebo *súčasť*. Podľa platných učebných osnov z r. 1960 má sa totiž slohová zložka čo najužšie primknúť k jazykovej zložke, má byť jej súčasťou. Toto chcel vyjadriť aj autor a v tomto zmysle je druhá konštatácia správna.

Záverom možno o knižke povedať, že je odborne fundovaná a veľmi dobre poslúži učiteľom v praxi aj študentom pedagogických fakúlt. SPN teda vydalo naozaj cennú a užitočnú publikáciu. Výhrady, ktoré sme tu uviedli, nijako neznižujú jej hodnotu. Svojimi poznámkami sme chceli poukázať na trvajúcu rozkolísanosť terminológie v teórii vyučovania materinského jazyka, na potrebu zaoberať sa ňou a budovať ju.

V. Betáková

Záslužné dielo

[Editor O. Ferianc, *Slovenské mená hmyzu*. 1. vyd. Bratislava, Veda 1975, 308 s.]

Meno univ. prof. Oskára Ferianca je známe nielen v okruhu odborníkov zoológov, ale pozná ho aj širšia verejnosť, ktorá čo len trochu prejavila záujem o živočíchy žijúce u nás. Okrem iného je autorom Slovenského názvoslovía rýb Československej republiky a susediacich krajov [Prírodovedný sborník II, 1947 s. 65—152], Zoológie pre vyššie triedy stredných škôl [1. vyd. Bratislava 1947], Slovenského názvoslovía vtákov [Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958] a dvoch zväzkov Stavovcov Slovenska. Vtáky 1, 2 [Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964—1965]. Hoci má už vyše sedemdesiat rokov, vo svojej obľúbenej disciplíne ešte stále aktívne pracuje. Je aj predsedom názvoslovnej zoologickej komisie, v ktorej sa pripravuje systematika všetkých mien živočíchov. Ostatným výsledkom jeho živého záujmu o zoologické názvoslovie a jeho veľkého pracovného elánu je vedúca účasť pri príprave a vydaní publikácie *Slovenské mená hmyzu*.

Entomologická veda ako náuka o hmyze sa v ostatných desaťročiach dostala do sféry záujmu nielen zoológov, ale aj lekárov, lesníkov, poľnohospodárov, veterinárov. Súvisí to s tým, že hmyz je často prenášačom rozličných chorôb, škodcom v lesných a poľnohospodárskych kultúrach a pod. Preto sa aj slovenské mená hmyzu nachádzali v rozličných učebniciach, atlasoch hmyzu, encyklopédiách, odborných článkoch a publikáciách. Pred názvoslovnou komisiou zloženou predovšetkým z odborníkov entomológov stála úloha zreviďovať doteraz používané mená hmyzu a tam, kde to bolo potrebné, utvoriť nové mená.

Súborné dielo *Slovenské mená hmyzu* obsahuje 1503 názvov rodov a 2304 mien druhov hmyzu, ktoré sú spracované vo forme vedeckého zoologického systému. Súčasťou diela je aj latinský a slovenský register, ktorý umožňuje dobrú orientáciu v publikácii. Pri zostavovaní súpisu mien si kolektív autorov predšavzal držať sa niekoľkých zásad: a) rešpektovať dobré vžitité mená, b) odstrániť mená, ktoré majú svoj pôvod alebo model v nemeckých zloženinách (napr. *lalokonos*, *penotvorka*), c) odstrániť homonymiu, d) nové mená tvoriť v súhlase s určitými kritériami; niektoré mená, ktoré obsahovo a jazykovo vyhovujú, prevziať z češtiny a časť mien prevziať z vedeckého (latinského) názvoslovía (ide najmä o také mená, ktoré sa už v tejto forme používali).

Možno konštatovať, že zostavovateľom sa podarilo uvedené zásady vcelku úspešne realizovať.

V súpise mien hmyzu je pomerne málo domácich neodvodených slov. Vyskytuje sa aj isté množstvo zložených slov, no prevažná väčšina mien je odvodených. Pri tvorení mien sa uplatňovala motivácia podľa morfológických vlastností, napr. *fuzáč*, *nosáček*, *roháč*, podľa zafarbenia alebo lesku, napr. *hnedáček*, *mlynárik*, *perlovec*, podľa podobnosti s iným hmyzom, rastlinnými časťami alebo predmetmi, napr. *priadkovček*, *komárovec*, *listovka*, *srpovka*, *šídlo*, *ostrôžka*, podľa pravidelného výskytu v istom prostredí, napr. *brehárka*, *hladinárka*, *stromovica*, podľa potravy, ktorou sa živí, napr. *hubárík*, *húseničiar*, *kvetovka*, podľa spôsobu pohybu, napr. *behúnik*, *skočka*, *ute-*

káčik, podľa miesta znášania vajčiek a robenia hniezd, napr. *drevárka*, *pieskárka*, *murárka*, podľa rozličných ekologických vlastností, napr. *minerka*, *modlivka*, *peniarka*, podľa zvuku, aký vydáva pri pohybe a pod., napr. *bzučivka*, *zunčavka*. Motivácia pomenovania je zreteľná z prevažnej väčšiny názvov.

Hodno si ešte všimnúť, aké slovotvorné prípony sa využívajú pri tvorení mien. Z mužských prípon sa uplatnili predovšetkým prípony *-ár/-iar*, *-ec*, *-ík*: *zdochlinár*, *húseničiar*, *bežec*, *svižník*, ďalej zdobňujúce prípony *-ček*, *-iček*: *streľček*, *topolníček*. Okrem toho sa vyskytujú aj prípony *-ovec* (*pižmovec*), *-áč* (*fuzáč*), *-ák* (*zelenák*), *-ok* (*strečok*), *-avec* (*blýskavec*), *-oš* (*pestroš*), *-oň* (*krasoň*), *-áň* (*okáň*), *-úň* (*strehúň*), *-ulčík* (*snehulčík*). Zo ženských prípon sa uplatnili predovšetkým prípony *-árka/-iarka*, *-ica/-nica*, *-ka*, *-ovka*, *-avka*, *-ička*: *hladinárka*, *vidličiarica*, *srpica*, *zákernica*, *strapka*, *štipavka*, *kľešťovka*, *podkôrnička*. Okrem toho sa vyskytujú aj prípony *-ivka* (*modlivka*), *-ačka* (*sietnačka*), *-uľa* (*drevuľa*), *-ulka* (*krasuľka*), *-uša* (*bystruša*), *-uška* (*temnuška*), *-anka* (*ploskanka*), *-očka* (*piliaročka*), *-aňa* (*hlavaňa*). V niektorých prípadoch ide vlastne o spojenie dvoch prípon (*-ulka*), z nich druhá je zdobňujúca. Aj tento krátky prehľad ukazuje veľké bohatstvo slovotvorných prípon, ktoré slovenčina poskytuje pri tvorení nových slov, v našom prípade zoologických mien.

Hoci si zostavovatelia súpisu vytýčili za cieľ vyhýbať sa zloženinám, ukazuje sa, že tento cieľ úplne nedosiahli. Doktoré kompozitá sú totiž už veľmi zaužívané, a preto ich bolo ťažko nahrádzať novými menami, pri iných sa dajaká charakteristická vlastnosť zasa dá vhodne vyjadriť práve zloženým slovom, napr. *chvostoskok*, *krytonos*, *lykožrút*, *kuklorodka*. Z toho sa ukazuje, že programové vyhýbanie sa zloženinám nie je v plnom rozsahu realizovateľné. No v niektorých prípadoch by sa dalo zloženinám azda aj vyhnúť (napr. namiesto podoby *jadrohľad* mohla sa vari použiť podoba *jadrovec*).

Pri tvorení druhových mien sa takmer bezvýnimčne využívali prídavné mená, pričom motiváciou sa stala farba alebo zrakový vnem, napr. *plavý*, *pestrý*, *belasý*, *bledá*, *počerná*, *žltkastá* (osobitne treba vyzdvihnúť, že sa bohato využívajú aj prípony adjektív, najmä na označenie farebných odtieňov). Dosť často sa vyskytujú aj zložené prídavné mená (*čiernolesklý*, *tmavokrídla*, *čiernorohá*). Veľmi častá je v druhových menách motivácia miestom, na ktorom sa hmyz zdržiava (*zemný*, *obilná*, *slivková*, *klinčeková*, *red'kvová*). Častá je motivácia morfológickými vlastnosťami (*drobná*, *veľká*, *chlpatá*, *rohatá*, *brvavý*). Okrem toho sa vyskytuje aj motivácia inými vlastnosťami alebo činnosťou (*bojovný*, *bodavý*, *hryzavý*).

V celom súpise sme našli veľmi málo druhových mien utvorených podstatným menom (*mravec otrokár*, *mravec semenár*, *mravec drevokaz*, *mora gama*). Vari aj v týchto menách sa dali na pomenovanie druhu využiť zhodné prívlastky (napr. *drevokazový*, *otrokársky*).

V publikácii sa uvádzajú aj synonymné mená. Tie sa zachytili preto, že sa už v literatúre vyskytli. V úvode sa však výslovne uvádza, že tieto mená majú slúžiť iba na orientáciu, no v budúcnosti sa už nemajú používať. S takýmto postupom možno iba súhlasiť, lebo tým sa v menách živočíchov odstraňuje neželateľná synonymita.

Používatelia publikácie iste privítajú, že pri jednotlivých radoch sa uvádza

aj stručný opis príslušného radu. Takisto kladne hodnotíme to, že pri niektorých menách čeladi, radov a podradov sa v krátkosti vysvetľuje aj motivácia názvu. Takýto postup sa mohol uplatniť pri všetkých menách čeladi, čo by používatelia príručky istotne ocenili.

V knihe sa vyskytlo iba niekoľko drobných jazykových a štylistických kazov: *bezkrídlový hmyz* (s. 32) namiesto *bezkrídly hmyz* (inde sa dôsledne používa podoba *bezkrídly*), *lišaj smrtkový* (s. 150) nam. *smrtkový*, *žijú vo vnútri rastlín* (s. 166) nam. *vnútri rastlín*; *Meno súvisí s klieštikovitými prívěskami na konci bruška, ktoré sa ponášajú na klieštiky* (s. 31) nam. *Meno súvisí s prívěskami na konci bruška, ktoré sa ponáša na klieštiky*.

Na záver treba povedať, že práca *Slovenské mená hmyzu* zásluhou O. Ferianca a ostatných autorov naozaj dobre reprezentuje nielen entomológiu, ale aj celú slovenskú zoológiu a ukazuje cesty, ktorými sa treba uberať pri tvorbe názvosloví a menosloví jednotlivých odborov, ako aj možnosti, ktoré pri tejto práci poskytuje slovenčina.

M. Považaj

SPYTOVALI STE SA

Mená typu Radovan a Zlatica. — Mnohých používateľov nášho jazyka zaujíma, ktoré rodné mená sú typicky slovenské, ktoré sú pôvodom cudzie a používajú sa oddávna alebo len nedlho v istej (viac alebo menej) zdomácnenej podobe. Hoci si takéto mená každý národ istým spôsobom upravuje podľa zákonitostí svojho jazyka, predsa by sme ich mohli nazvať medzinárodnými. Sú antického, biblického, orientálneho alebo západoeurópskeho pôvodu. Ide o mená ako *Štefan, Peter, Alexander, Július, Samuel, Rudolf, Karol, Alfonz, Helena, Mária, Anna, Alžbeta, Irena, Ingrid/Ingrída*. Okrem toho sa u nás používajú slovanské mená, a to prevzaté alebo domáce slovenské, prípadne utvorené doslovným prekladom (kalkovaním) cudzích mien alebo ich napodobením (s rovnakou alebo podobnou motiváciou).

Niektoré takéto kalkované mená sú už zaužívané. Vznikli prekladom z rozličných jazykov. Daktoré sme prevzali už hotové (preložené) z češtiny alebo z iných slovanských jazykov. U nás sa používajú napr. tieto preložené mená, resp. mená utvorené podľa gréckych mien: *Teodor — Bohdan, Božidar, Tímotej — Ctiboh, Agáta — Dobroslava, Irena — Miroslava, Irenaj — Miroslav, Pankrác — Vsevlad*. K menu *Eugen* možno uviesť paralelné *Blahoslav*, k menu *Teobald* *Božetech*, k ženskému menu *Teodózia* zasa *Bohuslava*. V niektorých prípadoch tu možno rátať aj s nemeckým vzorom (porov. ďalej).

Podľa mien latinského vzoru sú utvorené slovenské, resp. slovanské mená. Napr. *Aurel — Zlatko, Zlatoň, Zlatoš, Aurélia — Zlatica, Flóra — Kveta, Kvetava, Kvetoslava, Florián — Kvetoň, Viktor — Vítazoslav, Rozália — Ružena, Gaudenc — Radovan, Leo — Lev, Levoslav, Patrícia — Vlastimila*. Niektoré sú menej rozšírené, napr. *Silvia — Lesanka, Félix — Šťastko, Lucia a Klára — Svetlana, Justus a Justín — Pravomil, Pravoslav, Montán — Horymír*.

Niektoré mená sa utvorili podľa nemeckého vzoru, napr. *Gottfried* — *Bohumír*, *Friedrich* — *Miroslav*, resp. nemčina mohla vplývať na kalkovanie mien z gréčtiny. Všimnime si paralelné mená z gréčtiny, nemčiny a slovenčiny, príp. češtiny: *Teofil* — *Gottlieb* — *Bohumil*. Porovnajme už uvedené mená *Miroslav* — *Friedrich* — *Irenej*. V zriedkavých prípadoch možno rátať aj s maďarským vzorom, napr. *Aurélia* — *Aranka* — *Zlatica*. Ako vidieť, podobná nacionalizácia mien, najmä gréckeho a latinského pôvodu, prebieha aj v iných jazykoch. Vplyvom češtiny a iných slovanských jazykov sa prekladali aj iné mená, napr. *Adalbert* — *Vojtech*, *Karol* — *Drahotin*.

Slovakizačné tendencie pri používaní rodných (krstných) mien sa u nás datujú od štúrovcov. (Porov. KS, 4, 1970, s. 136—141). Aj v súčasnosti sú slovansky znejúce mená (svojím pôvodom kalky — doslovné preklady) u nás v oblúbe. Svedčia o tom také pomerne časté mená ako *Radovan*, *Zlatica*, *Blažena* a i.

K. Palkovič

Výskum a prieskum. — Z Ústavu pre vývoj a projektovanie stavieb kultúry a obnovu pamiatok v Bratislave sme dostali otázku, či možno v spisovnej slovenčine používať slovo *prieskum*, a ak áno, aký je vzťah medzi podstatnými menami *prieskum* a *výskum*.

Na prvú otázku možno odpovedať jednoducho: slovo *prieskum* je v spisovnej slovenčine správne a v súvisi so skúmaním pamiatok ho možno používať bez akýchkoľvek rozpakov.

Druhá otázka je náročnejšia. Sú totiž prípady, keď sa slová *prieskum* a *výskum* rozlišujú dosť presne, ale sú aj také situácie, keď nemožno presne odlišiť výskum od prieskumu. V istých spojeniach možno teda použiť rovnako dobre slovo *prieskum* ako slovo *výskum*, napr. *prieskum starých textov (listín)* a *výskum starých textov (listín)*, *prieskum verejnej mienky* a *výskum verejnej mienky* bez toho, že by sme mohli pozorovať objektívny významový rozdiel medzi slovami *výskum* a *prieskum*. V tomto prípade sú slová *výskum* a *prieskum* synonymá.

Častejšia a typickejšia je však situácia, keď sa tieto dve slová významovo rozlišujú. V takom prípade sa prieskumom zvyčajne rozumie odborné preskúmanie istého objektu podľa daných kritérií a požiadaviek, kým výskumom zasa skúmanie a opis vlastností istého objektu na základe vedeckých metód. Ak vychádzame z takéhoto vymedzenia významu slov *výskum* a *prieskum*, treba vidieť jednak situácie, keď je prieskum samostatná odborná činnosť (tak je to povedzme vo vojenskom prostredí: vojenský prieskum vykonávajú osobitne školení príslušníci ozbrojených síl), a jednak situácie, keď sa prieskum chápe ako prípravná (predbežná) fáza výskumu (napr. archeologickému výskumu istej oblasti môže predchádzať prieskum terénu).

Uvedený rozdiel medzi výrazmi *výskum* a *prieskum* potvrdzuje jestvovanie spojenia (združeného pomenovania) *vedecký výskum* a z neho utvoreného prídavného mena *vedeckovýskumný*; naproti tomu spojenie *vedecký prieskum* je nezvyčajné a nemáme jeho jestvovanie doložené, pričom prídavné meno utvorené z tohto spojenia (*vedeckoprieskumný*) by bola celkom umelé.

J. Kažala

Horný úvrat, či horná úvrat? — E. M. z Bratislavy: „Krajné body, v ktorých sa mení smer pohybu piestov vo valci, sa nazývajú *úvraty*. No veľmi často sa stretávam aj s podobou *úvrat* (*úvrate*). Ktorá podoba je v spisovnej slovenčine správna?”

Aj my sme zistili, že slovo *úvrat* sa nepoužíva vždy rovnako. Raz sa používa v podobe *úvrat* ako podstatné meno ženského rodu, napr. v slovenskej Učebnici pre autoškoly I (Praha, Naše vojsko 1973, s. 17) a v knižke Ing. J. Novotného Traktory a automobily I (Bratislava, Príroda 1973, s. 24), inokedy sa zasa používa v podobe *úvrat* ako podstatné meno mužského rodu, napr. v Nemecko-slovenskom a slovensko-nemeckom technickom slovníku (Bratislava, Alfa 1966, s. 873) a v knižke W. Reicheho Automobil slovom a obrazom (Bratislava, Alfa 1974, s. 36).

Aby sme mohli posúdiť, ktorá z podôb je v spisovnej slovenčine správna, všimneme si iné takto utvorené slová, v ktorých je základom sloveso *vrátiť* (*sa*). Od slovesa *navrátiť* (*sa*) je utvorené podstatné meno *návrat*, od *odvrátiť* je *odvrat*, od *prevrátiť* je *prevrat*, od *rozvrátiť* je *rozvrat*, od *vývrátiť* je *vývrat*, od *zvrátiť* je *zvrat* a podobne aj od *obrátiť* je *obrat*.

Vo všetkých uvedených príkladoch sa uplatnil bezpríponový slovotvorný postup, pričom všetky podstatné mená, teda *návrat*, *obrat*, *odvrat*, *prevrat*, *rozvrat*, *vývrat*, *zvrat*, sú mužského rodu. A hoci v slovenčine nejestvuje sloveso „uvrátiť“, podstatné meno *úvrat* sa analogicky zaraďuje do skupiny substantív typu *návrat*, preto má byť mužského rodu ako ostatné uvedené podstatné mená, ktoré sú utvorené od slovesného základu *vrátiť* (*sa*) rozšíreného o predponu. Slovo *úvrat* ako podstatné meno mužského rodu sa uvádza aj v Slovníku slovenského jazyka IV (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 742).

Treba ešte pripomenúť, že v slovenčine máme aj podstatné meno *úvrat* s významom „miesto, v ktorom sa obracia pluh pri oraní, okraj role“.

Zhrňame: Na pomenovanie krajných bodov, v ktorých sa mení smer pohybu piesta vo valci, sa v spisovnej slovenčine používa podstatné meno mužského rodu *úvrat*. Keď sa piest zasunie do valca najhlbšie, dosiahne *horný úvrat* a v opačnej polohe dosiahne *dolný úvrat*.

Podoby *úvrat* a *úvrat* sa v spisovnom jazyku významovo rozlišujú.

M. Považaj

Čo je INSTANT? — E. V. z Bratislavy: „V ostatnom čase pribúdajú do našich potravinárskych obchodov výrobky s označením *INSTANT*, napr. *Malcao instant*, *BB-puding instant*, *Instantná krupicová kaša* a iné. Čo značí slovo *instant* a odkiaľ pochádza?”

Rýchle životné tempo a s ním súvisiaci ustavičný nedostatok času si vyžadujú modernizáciu na každom úseku nášho života. Vlna modernizácie zasiahla aj oblasť stravovania. Aj tu nastali viaceré zmeny oproti ustáleným postupom, najmä čo do rýchlej prípravy pokrmov. Skoro každý deň sa na trhu zjavujú nové výrobky, ktorých základnou prednosťou je rýchla a jednoduchá príprava.

Na rozličných potravinách v prášku, ktoré sa pred použitím musia rozrieďiť vodou, príp. mliekom, býva okrem pomenovania potraviny ešte slovo

instant, napr. *Kafé instant*, *Malcao instant*, *Kavýt instant*, *Instantná krupicová kaša*.

Výrobky s označením *INSTANT* sa ihneď a dokonale rozpúšťajú, netreba sa obávať, že by zhrčkaveli. Stačí pomiešať ich s vodou alebo s mliekom a sú hotové.

Slovo *instant* pochádza z latinčiny (činné prídavné slovo *instare* — *instans*, *instantis* = prítomný, hroziaci, naliehavý; príslovka *instantius* = ihneď, zaraz). Do nášho jazyka slovo *instant* preniklo prostredníctvom angličtiny, lebo mnohé výrobky s týmto označením sa pôvodne začali dovážať z Anglicka. V angličtine prídavné meno *instant* značí „naliehavý, okamžitý“, spojenie *in an instant* znamená „v okamihu, v krátkej chvíli, hneď.“ Keby sme prekladali doslova, spojenie *Malcao instant* by sa preložilo daktorým zo spojenia *Malcao ihneď, v okamihu, za chvíľu*.

Pôvodný význam výrazu *instant* sa v slovenčine aj v angličtine rozšíril. Slovom *instant* rozumieme rýchlo sa rozpúšťajúce výrobky, vopred pripravené na okamžité použitie.

Môže vzniknúť požiadavka, aby sa slovo *instant* kvôli väčšej zrozumiteľnosti nahradilo primeraným slovenským výrazom, ktorý by výstižne označoval typickú vlastnosť výrobkov, napr. *rýchlo rozpustný BB-puding*. No slovo *instant* má širší význam, označuje sa ním hotovosť výrobku, teda nielen to, že je rýchlo rozpustný, ale aj to, že obsahuje všetky základné prísady a pod. Navyše na obaloch zväčša býva návod na prípravu, ktorý spotrebiteľovi spoľahlivo poslúži ako prameň informácií.

Pre obchod je označenie *instant* praktické, lebo je medzinárodné a v príslušnom vecnom okruhu aj všeobecne zrozumiteľné. Ak sa zo slova *instant* utvorí prídavné meno (*instantný*, *-á*, *-é*), potom sa bude môcť používať ako zhodný prívlastok pred určeným podstatným menom, napr. *instantná krupicová kaša*.

E. Rísová

Priezvisko Brodziansky. — Súdruh K. Brodziansky z Bratislavy nás v liste požiadal o vysvetlenie pôvodu svojho priezviska. Nazdáva sa, že pôvod jeho priezviska je poľský, lebo v minulosti ho písali s mäkkým *i* na konci. Nezdá sa mu, že by bolo odvodené od názvu obce *Brodzany*.

Priezvisko *Brodziansky* vzniklo naozaj z názvu obce *Brodzany*.

Z názvov obcí vznikali prímenná a priezviská prostých ľudí, roľníkov, remeselníkov i šľachtických prídomky, predikáty šľachticov. Jedny aj druhé vyjadrovali pri vzniku pôvod svojho nositeľa, to značí, odkiaľ prišiel (remeselník, poddaný...), alebo kde mal majetky, kúriu (zeman, šľachtic). Slovenské priezviská tohto typu majú prípony *-ský*, *-cký*, *-iansky*, *-ovský* a pod., napr. *Zvolenský*, *Levický*, *Nitriansky*, *Suchovský* (*Suchá*); maďarské alebo v minulosti zmaďarizované priezviská utvorené z názvov obcí majú príponu *-i (-y)*, napr. *Ruttkay* (z maď. *Ruttka* = Vrútky), *Nyitrai*, *Kaššai*.

Na poľský pôvod priezviska netreba usudzovať ani z toho, že sa toto priezvisko písalo s mäkkým *i* na konci, ani z hlásky *dz*. Na to by boli potrebné historické fakty zo starých matrik alebo z iných prameňov o prisťahovaní. Samohláska *y* nemá v slovenčine osobitnú výslovnosť, písanie mena *Brodzianski* vystihovalo jeho zvukovú podobu.

Opakujeme: priezvisko *Brodziansky* je slovenského pôvodu, netreba predpokladať jeho poľský pôvod. Vzniklo z názvu obce *Brodzany*.

M. Majtán

NAPÍSAĽI STE NÁM

Jazykové nedostatky v článku Ukážka programu zo zemepisu

Uvedený článok od Františka V. Brabca vyšiel v 10. čísle časopisu *Prírodní vědy ve škole*, XXVI (1974—75), ktorý vydáva Ministerstvo školstva ČSR v Štátnom pedagogickom nakladateľstve, n. p., Praha, ako celostátny časopis pre teóriu a prax vyučovania prírodných vied a zemepisu. Uverejňujú sa tu české aj slovenské články. Žiaľ, práve slovenské články vychádzajú tu niekedy v neutešenej jazykovej podobe. Takú má i spomenutý článok. Sú v ňom predovšetkým slovníkové nedostatky: je nutné (4X na 1 strane) namiesto *treba*; námatkovo namiesto *náhodne*; pre demonštrovanie sme zvolili namiesto *na demonštrovanie* (účelová predložka); previesť vysvetlenie namiesto *vysvetliť*: obory priemyslu hutníckeho, namiesto *odborníkov hutníckeho priemyslu*; ťaží sa u obcí namiesto *pri obciach*.

V článku sú aj viaceré typické morfológické nedostatky: o *experimentu* (*-te*), *uvedeš* (*-ieš*), *hute* (po česky *huť*, po slovensky *huta*, teda *huty*), z oblasti Krivoj Rogu (*Krivého rogu*).

Hláskoslovné a pravopisné nedostatky: *predpokládat*, *vypiš ména*, *rozdelyje*, *trojúholník*.

Našiel som aj interpunkčné chyby, napr. *Snáď práve preto bude programovanie, v zemepise, vhodné pre* (správne: *na*) *opakovanie učiva*. Predložkový výraz *v zemepise* je tesným nezhodným prívlastkom; jeho oddelenie čiarkami je nelogické, veta mala teda mať takúto podobu: *Azda práve preto bude programovanie v zemepise vhodné na opakovanie učiva*. Čiarka chýba napr. v týchto prípadoch: *o ťažbe železnej rudy v ČSR a to preto* (ide o dôsledkový, nie zlučovací vzťah, čiarka sa musí napísať: *v ČSR, a to preto*). *Surovinu, ktoré potrebujeme pre* (správ. *na*) *výrobu železa sú...* (vloženú prívlastkovú vetu oddeľujeme čiarkou aj na konci). *Odpovedz, v ktorom kraji ČSSR sa vyskytuje železná ruda?* [Je to podradovacie súvetie, hlavná veta vyjadruje rozkaz alebo pokyn. Za týmto súvetím mal byť výkričník alebo bodka, nie otáznik.]

V daktorých slovenských príspevkoch sa nevyskytuje toľko jazykových nedostatkov, z čoho sa dá usudzovať, že na tom majú zásluhu autori. Tak sa nám vidí, že užšou spoluprácou medzi pražským a bratislavským pedagogickým nakladateľstvom by sa celá vec poľahky rozriešila. Neradi by sme však na pozitívne riešenie dlho čakali, pretože takto do slovenských škôl zbytočne prenikajú jazykové nepodarky a oslabuje sa úsilie o dvíhanie jazykovej kultúry.

-jk-

V jednom z novembrových čísel lanských Učiteľských novín v článku *Opýtali sme sa za Vás* sa píše o odobraní odborných časopisov v školách. Uverejňujeme výťah z tohto článku a pripájame k nemu stanovisko zaslúžilého učiteľa Jozefa Janeka z Jura pri Bratislave. V článku sa okrem iného píše:

„Súdržka učiteľka nám (t. j. redakcii Učiteľských novín) napísala, že ako slovenčinárka na predchádzajúcej škole dobre využívala časopis *Kultúra slova*, ktorý vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, a že na terajšej škole ho nemožno objednať, lebo nie je uvedený v zozname „povolených“ časopisov.

S týmto listom, ako i s ďalšími, v ktorých sa nás učitelia pýtajú na odber časopisov, sme sa obrátili na pracovníkov oddelenia spoločných úloh MŠ SSR a požiadali sme ich o vysvetlenie. Dozvedeli sme sa, že MŠ SSR vydalo Pokyny na povinný odber časopisov, pričom v záverečnej časti pokyny obsahujú zoznam niekoľkých časopisov, ktoré ministerstvo odporúča. Povinný odber by mali príslušné národné výbory rešpektovať, povoliť ich objednávanie, lebo všetky časopisy pomáhajú pri prehlbovaní politickej a ideovej úrovne učiteľov...

Na úseku slovenského jazyka a literatúry je to *Slovenský jazyk a literatúra v škole*. To však neznamená, že škola, ak má na to prostriedky, by si nemohla objednať i časopis *Kultúra slova*...

„Podľa tohto príspevku vidieť,“ píše J. Janek, „že mnohé základné deväťročné školy neobjednávajú *Kultúru slova*. Akože môžu učitelia slovenského jazyka zdarne plniť svoje poslanie, keď nečítajú tlač, ktorá sa zaoberá kultúrou slovenskej reči?

Ak sme chceli — my starí učitelia — čítať v mladosti pedagogické časopisy, museli sme si ich kupovať sami. Škola nám nemohla — veď nebolo nazar ani na kurivo — kupovať pedagogické časopisy.

Začal som učiť v septembri 1932. V ten istý mesiac vyšlo aj prvé číslo Slovenskej reči. Hneď som si ho aj kúpil. Podobne ďalšie. Na druhý ročník som sa už prihlásil za jej riadneho predplatiteľa. A od tých čias Slovenskú reč nepretržite predplácam, čítam, študujem. Vo svojej knižnici mám všetky ročníky Slovenskej reči. Ak by som tak prelistoval každé číslo, našiel by som tu celý svoj učiteľský život: oravskú jednotriedku s ôsmimi ročníkmi, meštianske školy, ako aj dnešné základné deväťročné školy. Dediny a mestá, rušné i pokojné dni, choroby a trápenia, no najmenej radosti. Z miesta na miesto putovali so mnou aj moje knihy, moje obľúbené časopisy.“

(Z materi. " J. Janeka
spracovala redakcia časopisu.)

Oprava. — Prosíme čitateľov, aby si opravili tieto chyby:
s. 88, 4. r. zhora: [Gonkalveš] — správ. [Gonsalveš]
s. 89, 13. a 14. r. zdola: úsilie, ako je — správ. úsilie aj o
s. 93 2. r. zhora: zaujímavé — správ. zaužívané

Napísali ste nám

jazykové nedostatky v článku	192
Ukážka programu zo zemepisu	192
materiálov J. J a n e k a . . .	192

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 10, 1976, číslo 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam 44, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976.

Cena Kčs 3,—